

Familjerätten och barnet i vårdnadstvister

Uppföljning av hur 2006 års vårdnadsreform
slagit igenom i socialtjänstens arbete

Du får gärna citera Socialstyrelsens texter om du uppger källan, exempelvis i utbildningsmaterial till självkostnadspris, men du får inte använda texterna i kommersiella sammanhang. Socialstyrelsen har ensamrätt att bestämma hur detta verk får användas, enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk (upphovsrättslagen). Även bilder, fotografier och illustrationer är skyddade av upphovsrätten, och du måste ha upphovsmannens tillstånd för att använda dem.

Artikelnr 2011-11-40

Publicerad www.socialstyrelsen.se, november 2011

Förord

Den 1 juli 2006 ändrades föräldrabalken FB i frågor rörande vårdnad, boende och umgänge som en följd av regeringens proposition 2005/06:99. Lagändringens huvudsyfte är att stärka barnperspektivet och den refereras ofta till som ”2006 års vårdnadsreform”. Utgångspunkten är att barnets bästa ska vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge. Barnets rätt att få komma till tals har kommit till klarare uttryck. Ett exempel på det är att socialnämnden ska tala med barn i samband med att den lämnar snabbupplysning till domstol om så är lämpligt. Därutöver finns en rad andra nyheter rörande frågor som rör socialnämndens handläggning av vårdnad, boende och umgänge.

Socialstyrelsen fick i mars 2010 i uppdrag av regeringen att följa upp hur 2006 års vårdnadsreform slagit igenom i socialnämndens arbete. I denna rapport redovisas resultaten av uppföljningen.

Enheten för uppföljning vid avdelningen för statistik och utvärdering har huvudansvaret för uppdraget. Flera personer har på olika sätt deltagit i arbetet. Utredare Susanna Dellans har lett projektet, utvecklat metoder och genomfört uppföljningen tillsammans med Gunilla Cederström och Eva Elfver-Lindström. Birgitta Resenius har genomfört juridisk granskning av rapporten. Anders Järleborg, Pieter Langlet och Lennart Ringström har bistått med statistik- och metodstöd. Forskarna Anna Singer och Annika Rejmer har bidragit med värdefull sakkunskap. Ett stort tack riktas till alla kommuner som generöst bidragit med sina erfarenheter och svarat på frågor.

Stockholm i november 2011

Lars-Erik Holm
Generaldirektör

Innehåll

<i>Förord</i>	3
<i>Sammanfattning</i>	7
<i>Uppdraget</i>	8
Bakgrund	8
Utvecklingstrender	8
Regeringsuppdraget	9
Syfte, huvudmål och delmål	10
Avgränsningar	11
Metoder	11
<i>Resultat</i>	13
Barnets rätt att komma till tals	13
Barnens röster i socialtjänstens upplysningar	13
Barnens röster i socialtjänstens utredningar om vårdnad, boende och umgänge	15
Barnens upplevelser	17
Tingsrätterna – uppdragsgivare, mottagare och beslutsfattare	19
Socialstyrelsens slutsatser om hur barnen kommer till tals	20
Bedömning av risken för att ett barn kan fara illa	22
Praxis, rutiner och instrument	22
Risker som uppmärksammas	24
Dokumentation	24
Socialstyrelsens slutsatser om bedömningar av risken för att ett barn far illa	25
Barnets bästa i socialnämndernas förslag till beslut	25
Vad är det bästa för barnet?	26
Resultat av uppföljningen	28
Socialstyrelsens slutsatser om barnets bästa i socialnämndernas förslag till beslut	28
Tre uppföljda talerätter	29
Socialnämndens rätt att väcka talan om umgänge med förälder	29
Socialnämndens rätt att väcka talan om umgänge med annan än förälder	31
Socialnämndens rätt att väcka talan om ändring i vårdnaden enligt 6 kap. 7 § FB	33
Socialstyrelsens slutsatser om de tre talerätter som följts upp	34
Socialnämndernas behov av stöd och vägledning i frågor som rör vårdnad, boende och umgänge	35
Socialstyrelsens slutsatser om behov av stöd och vägledning för socialnämnderna i frågor som rör vårdnad, boende och umgänge	38
<i>Överväganden och slutsatser</i>	41
När bör man inte tala med barn?	41
Barn upplever att de inte blir lyssnade på	42
Bättre riskbedömningar behövs	42
Barnets skyddsbehov starkast	42
Det behövs mer kunskap om socialnämndens rätt att väcka talan om ändring av vårdnad enligt 6 kap. 7 § FB	43
Fortsatt arbete med att föra ut befintlig kunskap	43

<i>Referenser</i>	44
<i>Bilaga 1: Processer och begrepp</i>	47
<i>Bilaga 2: Socialstyrelsens aktuella uppdrag med anknytning till vårdnad, boende och umgänge</i>	48
<i>Bilaga 3: Metoder för uppföljningen</i>	50
<i>Bilaga 4: Kommunurval för uppföljning av 2006 års vårdnadsreform</i>	53
<i>Bilaga 5: Intervjuguide – vårdnadsutredare</i>	54
<i>Bilaga 6: Checklista för aktstudier av socialtjänstens utredningar om vårdnad, boende och umgänge</i>	56
<i>Bilaga 7: Riksomfattande enkät – frågor och sammanställning av svar</i>	58
<i>Bilaga 8: Frågor för fokusgrupp med tingsrättens rådmän</i>	61
<i>Bilaga 9: Familjerättsstatistik i urval</i>	62

Sammanfattning

Varje år berörs ca 50 000 barn i Sverige av föräldrars separation. Cirka 7 000 av dem blir föremål för tvist mellan föräldrarna. En tvist om vårdnad, boende och umgänge innebär stora påfrestningar för ett barn och såväl socialtjänst som domstol arbetar för att i första hand nå en samförståndslösning. Inte desto mindre är det fortfarande vanligt att vårdnadstvister löses i domstol och socialnämnden har ett centralt uppdrag att utreda vad som är bäst för barnet.

År 2006 ändrades föräldrabalken i frågor om vårdnad, boende och umgänge. Socialstyrelsen har haft i uppdrag att följa upp hur lagändringen slagit igenom i socialnämndens arbete. Vi har därför främst undersökt hur, i vilken omfattning och under vilka förutsättningar som barn kommer till tals i socialtjänstens upplysningar och utredningar om vårdnad, boende och umgänge; hur socialtjänsten genomför bedömningar av risken för att ett barn kan fara illa; hur barnets bästa kommer till uttryck i de förslag till beslut som socialtjänsten lämnar i sina utredningar; socialnämndernas praxis att väcka talan i fråga om umgänge med föräldrar; umgänge med annan än förälder; ändring i vårdnaden enligt 6 kap. 7 § FB; samt socialnämndernas behov av vägledning i frågor som rör vårdnad, boende och umgänge.

Socialstyrelsen konstaterar att:

- Det finns stora skillnader i de olika kommunernas arbetsätt och förutsättningar för att lösa föräldrars tvister.
- Det bestående intrycket av intervjuer, aktstudier och enkätsvar är att det finns en god generell kompetens hos kommunernas socialtjänst. Kvaliteten på socialtjänstens utredningar i fråga om vårdnad, boende och umgänge överlag har blivit bättre 2009 jämfört med 2005 och barnen har blivit mer synliga i utredningarna.
- För att bättre tillgodose barnets bästa behöver socialtjänstens utredare förbättra dokumentation av barnsamtal och den riskbedömning som genomförs i samband med utredning om vårdnad, boende och umgänge samt tydligare motivera sina förslag till beslut.
- Det behövs vägledning och stöd till kommunernas socialtjänst främst vad gäller riskbedömning och vad gäller de tre talerätter som har granskats.
- Kommunernas socialtjänst önskar mer stöd av Socialstyrelsen för att kunna verka för barnets bästa i frågor som rör vårdnad, boende och umgänge.

Socialstyrelsen avser att fortsätta se över socialtjänstens behov av stöd inom det familjerättsliga området och hur befintlig kunskap bäst kan kommuniceras.

Uppdraget

Bakgrund

Varje år berörs närmare 50 000 barn i Sverige (cirka 3 procent) av föräldrars separation.¹ De allra flesta föräldrar kan efter en separation själva komma överens i frågor om vårdnad, boende och umgänge om barnen. En del föräldrar behöver hjälp och stöd av socialtjänsten för att nå en lösning som fungerar för alla inblandade. Årligen blir närmare 14 procent (cirka 7 000²) av de barn som berörs av föräldrars separation föremål för tvister som leder till att socialtjänsten kan få i uppdrag av tingsrätten att utreda vad som är bäst för barnet vad gäller vårdnad, boende och umgänge för att tingsrätten ska kunna avgöra tvisten.

En tvist om vårdnad, boende och umgänge innebär stora påfrestningar för ett barn. Erfarenheten visar att samförståndslösningar kan antas vara det bästa för barnet och att dessa samtidigt är mer varaktiga än lösningar som utgår från ett beslut som fattas över parternas huvuden [3,4,5,6,7]. Lagstiftarens intention sedan tidigare kvarstår – man ska i möjligaste mån undvika att driva vårdnadsärenden så långt som till domstol och såväl socialtjänsten som domstolarna arbetar för att hjälpa föräldrar att nå samförståndslösningar. Samförståndslösning till barnets bästa är dock inte alltid möjlig och det är fortfarande vanligt att tvister avgörs i domstol.

Den 1 juli 2006 ändrades föräldrabalken i frågor rörande vårdnad, boende och umgänge. Huvudsyftet med lagändringen är att stärka barnperspektivet. Barnets bästa ska vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge. Barnets rätt att få komma till tals har kommit till klarare uttryck. Ett exempel på det är att socialnämnden ska tala med barn i samband med att den lämnar snabbupplysning till domstol om så är lämpligt. Lagändringarna enligt Regeringens proposition Nya Vårdnadsregler 2005/06:99 [1] refereras ofta till som ”2006 års vårdnadsreform”.

Utvecklingstrender

Enligt Socialstyrelsens statistik³ 2010 var drygt 7 000 barn och deras föräldrar föremål för socialtjänstens utredning om vårdnad, boende och umgänge. Det har inte skett någon större förändring av antalet berörda barn i proportion till befolkningen. Antalet berörda barn har legat mellan 35 och 38 per 10 000 av samtliga barn i åldrarna 0–17 år sedan 2004.

Inom kommunerna har antalet vårdnads-, boende- och umgängesärenden varierat under den undersökta tidsperioden. Vi har inte kunnat se några ut-

¹ Källa: SCB, andelen barn i separation (räknat per 100 barn i befolkningen) har inte förändrats nämnvärt under de senaste fem åren, se tabell i bilaga 9

² Källa: Sveriges officiella statistik, Statistik – Socialtjänst Familjerätt 2004-2010, se tabell i bilaga 9

³ Mängddata om familjerättsärenden samlas av Socialstyrelsen in från samtliga kommuner i riket varje år sedan 2000 och ingår i Sveriges officiella statistik.

märkande geografiska skillnader eller skillnader mellan storstäder och glesbygd.

Det bör understrykas att statistiken (se tabell nedan och flera exempel i bilaga 9) inte nödvändigtvis betyder att 7 240 *nya barn* varit berörda av utredningar om vårdnad, boende och umgänge under 2010. De svåraste konflikterna blir ibland aktuella i rätten upprepade gånger efter förnyade stämningar och ändrade yrkanden.

Tabell 1: Barn berörda av socialtjänstens utredning om vårdnad, boende och umgänge

År	Antal	Per 10 000 av samtliga barn 0–17 år
2004	6 814	35
2005	6 723	35
2006	7 304	38
2007	7 182	37
2008	7 072	37
2009	7 391	38
2010	7 240	38

Källa: Sveriges officiella statistik, Statistik – Socialtjänst Familjerätt 2004-2010

Snabbupplysningar till domstol och utredningar om vårdnad, boende och umgänge genomförs av socialtjänsten i den/de kommuner som får uppdraget av rätten. Om föräldrarna är bosatta i olika kommuner behöver dessa kommuner samarbeta i utredningsarbetet.

Kommunernas arbetssätt skiljer sig åt. Socialtjänsten i en större kommun kan vara mer specialiserad. Den enskilde handläggaren arbetar då uteslutande med familjerättsärenden eftersom sådana förekommer i större antal. Socialtjänsten i en mindre kommun är ofta mer differentierad, en och samma handläggare kan ansvara för frågor som rör såväl ekonomiskt bistånd som barnavård och familjerätt och det förekommer kanske endast ett fåtal ärenden som rör vårdnad, boende och umgänge varje år. I en mindre kommun, där det kanske bara finns en enda handläggare, behöver man ibland samverka med andra kommuner. Det finns flera olika exempel på samverkansformer. I en del kommuner anställer man konsulter, oftast socionomer med lång erfarenhet, för att genomföra utredningar om vårdnad, boende och umgänge.

Många kommuner har skapat nätverk med andra kommuner för att utveckla sitt arbete med familjerättsfrågor.

I bilaga 1 beskrivs de vanligaste processerna och de mest förekommande begreppen i socialtjänstens ärenden som rör tvister om vårdnad, boende och umgänge.

Regeringsuppdraget

Regeringen gav i mars 2010 Socialstyrelsen i uppdrag att följa upp hur 2006 års vårdnadsreform fått genomslag i socialtjänstens arbete med frågor om

vårdnad, boende och umgänge. Särskilt ska de praktiska konsekvenserna av följande ändringar följas upp:

- socialtjänsten ska i de så kallade snabbupplysningarna tala med barnet om det är lämpligt
- betydelsen av barnets bästa har kommit till klarare uttryck
- särskilt avseende ska i utredningarna fästas vid risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp, eller att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa
- den som genomför en utredning om vårdnad, boende och umgänge ska lämna ett förslag till beslut om det inte är olämpligt
- socialnämnden har fått rätt att väcka talan om umgänge med förälder.

Därutöver ska Socialstyrelsen undersöka vilken ytterligare vägledning som behövs för att bestämmelserna i 2006 års vårdnadsreform ska få genomslag i socialnämndernas arbete.

En fråga som regeringen dessutom lyfter fram i uppdraget till Socialstyrelsen är socialnämndernas sedan tidigare införda talerätt i fråga om att begära vårdnadsöverflyttning enligt föräldrabalken 6 kap. 7 §, i fall då ”en förälder gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller i övrigt brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling”. Socialstyrelsen ska därför parallellt med uppföljningen av 2006 års lagändringar även följa upp i vilken utsträckning socialnämnderna använder sig av ovan nämnda bestämmelse och analysera eventuella behov av vägledning för nämnderna i tillämpningen av bestämmelsen.

Syfte, huvudmål och delmål

Utifrån regeringens uppdrag har Socialstyrelsen definierat följande syfte och mål att följa upp:

Syftet med projektet är att följa upp hur 2006 års vårdnadsreform har fått genomslag i socialtjänstens arbete och att utifrån vad uppföljningen visar identifiera eventuella behov av ytterligare vägledning för socialtjänsten och socialnämnderna.

Projektets *huvudmål* är att säkerställa att barnperspektivet i föräldrabalkens bestämmelser stärkts i det praktiska arbetet med frågor som rör vårdnad, boende och umgänge, såsom det var avsett med lagändringarna.

Delmål I:

Att följa upp i vilken utsträckning och under vilka förutsättningar barn kommer till tals i samband med de så kallade snabbupplysningarna och i utredningar om vårdnad, boende och umgänge (6 kap. 19 § samt 6 kap. 20 § FB).

Delmål II:

Att följa upp hur riskerna för att ett barn kan fara illa bedöms (6 kap. 2 a § FB).

Delmål III:

Att följa upp hur barnets bästa kommer till uttryck i de förslag till beslut (rekommendationer) som socialtjänstens utredare lämnar i vårdnadsutredningar (6 kap. 19 § FB).

Delmål IV:

Att följa upp socialnämndernas praxis att väcka talan i fråga om

- umgänge med föräldrar (enligt 6 kap. 15 a § FB)
- umgänge med annan än förälder (mor- och farföräldrar och annan person som står barnet särskilt nära) (enligt 6 kap. 15 a § FB)
- vårdnadsöverflyttningar/ändring i vårdnaden (enligt 6 kap. 7 § FB).

Delmål V:

Att undersöka socialnämndernas behov av vägledning för att ge bästa möjliga genomslag för 2006 års ändringar i FB.

Avgränsningar

Socialstyrelsens uppdrag har varit avgränsat till att se över lagändringarnas genomslag i *socialtjänstens arbete*. Det har inte ingått i uppdraget att följa upp vilka beslut tingsrätterna fattat utifrån socialtjänstens utredningar och förslag till beslut. Denna uppföljning ger därför inte ett helhetsperspektiv av hur barns bästa kommer till uttryck genom hela beslutsprocessen. Vid landets universitet har forskning kring tingsrätternas domar i vårdnadstvister föregått denna uppföljning och pågår parallellt. En sammanläggning av forskningsresultaten skulle öka förståelsen av vad 2006 års ändringar i föräldrabalken har inneburit för barn som berörs av vårdnadstvister och hur deras rättigheter tas tillvara. Exempel på aktuell forskning finns i denna rapports referenslista.

Metoder

Uppdragets art – att följa upp genomslaget för en rad lagändringar i socialtjänstens praktiska arbete och att jämföra förhållandena före och efter lagändringarna – har krävt ett arbetsupplägg som inkluderar såväl kvalitativa som kvantitativa metoder. Kvalitativa data har getts mest utrymme i utredningen.

De kvalitativa studierna har genomförts i 24 kommuner och stadsdelar som genom ett statistiskt slumpurval bestämts kunna representera riket. Urvalet gjordes med utgångspunkt från antalet rapporterade utredningar om vårdnad, boende och umgänge utifrån fyra olika strata. Kommunernas och stadsdelarnas namn, samt urvalskriterierna redovisas i bilaga 4.

Kvantitativa data har samlats in genom en nationell enkät riktad till alla landets kommuner och stadsdelar.

Därtill har vi hållit fokusgrupper med personer som är yrkesverksamma med frågor som rör barns rättigheter, samt med tingsrätternas rådmän för att få ytterligare perspektiv på socialtjänstens arbete med de aktuella frågorna.

Följande metoder har använts:

- Nationell enkät
- Aktstudier – genomgång av socialtjänstens utredningar om vårdnad, boende och umgänge
- Intervjuer med familjerättshandläggare
- Fokusgrupp om barns upplevelser av socialtjänsten
- Fokusgrupp med tingsrätternas rådmän

I bilaga 3 beskrivs metoderna mer ingående. Även aktuell forskning och litteratur i ämnet ingår i kunskapsunderlaget för denna uppföljning.

Resultat

Barnets rätt att komma till tals

Föräldrabalken FB talar på flera punkter om barnets rätt att komma till tals:

Hänsyn skall tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad. (6 kap. 2 a § tredje stycket FB)

Innan socialnämnden lämnar upplysningar skall den, om det är lämpligt, höra föräldrarna och barnet. (6 kap. 20 § andra stycket FB)

Om det inte är olämpligt, skall den som verkställer utredningen försöka klarlägga barnets inställning. (6 kap. 19 § fjärde stycket FB)

Lagen har tidigare krävt att socialnämnden ska tala med och lyssna på barn i *utredningar* som gäller vårdnad, boende och umgänge om det inte är olämpligt. 2006 års lagändring påbjöd en förstärkning av barns rätt att komma till tals i fråga om vårdnad, boende och umgänge – socialnämnden ska nu även tala med barn innan man lämnar *upplysning* till tingsrätten, när så är lämpligt.

Barns rätt att komma till tals stärks som ett led i lagstiftarens intention att befästa barnperspektivet. Rätten att komma till tals lyfts fram i Barnkonventionens tolfte artikel, vilken diskuteras i Regeringens proposition Nya vårdnadsregler 2005/06:99. ”Konventionsstaterna ska tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter skall ges betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.” Att ha ett barnperspektiv vid beslutsfattandet, skriver lagstiftaren, innebär att man försöker förstå barnet och ta reda på hur barnet uppfattar sin situation och eventuella förändringar – att se med barnets ögon.

Det är viktigt i sammanhanget att komma ihåg att ett barn har rätt att komma till tals men ingen skyldighet att tala om det inte vill.

Uppföljningen har undersökt hur barn kommer till tals i såväl upplysningar som i utredningar om vårdnad, boende och umgänge, i vilken utsträckning och under vilka förhållanden. Vi har också frågat efter hur 2006 års lagändring har påverkat socialnämndernas arbete i fråga om barnsamtal.

Här redovisas fyra olika perspektiv av hur barn kommer till tals i socialtjänstens arbete - socialtjänstens, barnens, tingsrätternas och slutligen Socialstyrelsens sammanfattande slutsatser.

Barnens röster i socialtjänstens upplysningar

Av föräldrabalken framgår att socialtjänsten ska tala med barn innan man lämnar upplysning till domstolen *om det är lämpligt*. Enligt de svar som uppgetts i enkäten är det relativt vanligt att socialtjänsten talar med barn

innan upplysning till domstolen lämnas (bilaga 7) och de familjerättshandläggare som intervjuats ger samma bild. Möjligheten att ha flera barnsamtal i samband med snabbupplysning begränsas av den korta tidsfristen - i genomsnitt mellan tre och sex veckor.

”Tidsperspektivet begränsar. Fristerna är så korta att samtal med de minsta barnen inte hinner genomföras. Vi har märkt att tonåringar ofta inte vill prata och det finns för lite tid att hinna bygga upp en förtroendefull relation. Vi talar nästan alltid med barnen i 8-10-årsåldern.” (Familjerättshandläggare i större kommun)

”Oftast har familjerätten så kort tid på sig att inkomma med uppgifterna till tingsrätten att man inte hinner med att träffa barnen så många gånger som familjerätten skulle vilja och behöva.” (Familjerättshandläggare i mindre kommun)

I intervjuerna framkom att många familjerättshandläggare upplever att barnsamtal i upplysningarna är en av de stora skillnaderna som 2006 års ändring av föräldrabalken inneburit.

”Det är vanligare nuförtiden att vi talar med barnen redan i samband med snabbupplysningen.” (Familjerättshandläggare i mindre kommun)

Dock visar uppföljningen på en oro över hur barns utsagor kan komma att användas och tolkas av rätten. Denna oro kan vara en anledning till att socialtjänsten bedömer att det inte är lämpligt att tala med barn i samband med snabbupplysning.

”Utgångspunkten är att vi alltid har barnsamtal i samband med snabbupplysning när det är lämpligt men det är svårt att kunna återföra vad barnet sagt om man bara haft möjlighet att genomföra ett samtal. Kanske är det inte alltid till barnets bästa att alltid ha samtal i ett så tidigt skede, det är viktigt att inte utsätta barnet i onödan. Kanske borde vi prata mer om när vi inte bör prata med barn.” (Familjerättshandläggare i mellanstor kommun)

”Möjligheten till barnsamtal i samband med snabbupplysningar används restriktivt eftersom detta endast speglar barnets åsikt vid just det unika tillfället och tingsrätten ibland kan lägga för stor vikt vid vad barnet sagt och döma utifrån det istället för att inhämta utredning.” (Familjerättshandläggare i mindre kommun)

”Vi vill inte att barnet ska försättas i en svår sits eller komplicera dess förhållande till någon av föräldrarna och är därför noga med hur vi presenterar barnets utsagor.” (Familjerättshandläggare i mindre kommun)

Andra kommuner försöker göra en så omfattande snabbupplysning som möjligt för att möjliggöra en tidigare lösning av föräldrarnas konflikt. Det finns erfarenhet av att en mer omfattande snabbupplysning, där barnets vilja kommer till uttryck, hjälper de tvistande föräldrarna till en lösning redan under eller i samband med tingsrättens förberedande muntliga förhandling.

”Vi brukar ibland överarbeta snabbupplysningarna för att hjälpa parterna till en samförståndslösning och undvika behovet av en vårdnadsutredning.” (Familjerättshandläggare i mindre kommun)

Resultaten visar att det skiljer sig mellan landets kommuner hur barn kommer till tals i samband med upplysningar. Överlag blir det allt vanligare att barn kommer till tals, men barnsamtalen fyller en annan funktion i upplysningarna än i samband med en utredning och genomförs under andra omständigheter. Barnsamtal i samband med upplysning hålls oftast på socialtjänstens kontor eftersom det inte finns tid att planera ett samtal i hemmiljö och samtalets karaktär är annorlunda. Många uppger att de i samband med snabbupplysningen väljer att hålla samtalet mer som ett informationstillfälle, en möjlighet att bygga upp en relation och ett förtroende med barnet inför den mer ingående och omfattande utredning som förväntas följa. Andra försöker redan under detta första samtal skapa en bild av barnets uttryckliga vilja och dokumenterar detta tydligt i den upplysning som lämnas till tingsrätten.

Enligt föräldrabalken ska socialnämnden, innan den lämnar upplysningar till tingsrätten, höra föräldrar och barn *om det är lämpligt*. Uppföljningen visar att det oftast är barnets ålder som avgör lämpligheten. Många kommuner talar sällan med barn som är yngre än sex år. I vissa fall är det föräldrarna som inte tillåter socialtjänsten att tala med barnen. I fall då det pågår annan typ av utredning parallellt (till exempel barnavårdsutredning) anses det inte heller lämpligt att tala med barnet, enligt några familjerättshandläggare, eftersom man vill bespara barnet att berätta samma sak igen och information kan inhämtas från den kollega som tidigare talat med barnet. Typen av tvist avgör också om man pratar med barnet eller inte. Om tvisten till exempel endast rör vårdnadsfrågan och föräldrarna är överens om boende och en omfattning av umgänget som är till barnets bästa anser en del familjerättshandläggare att det inte är nödvändigt att tala med de yngre barnen innan man lämnar upplysningar till tingsrätten. Detta därför att vårdnadsfrågan anses vara mer abstrakt för ett barn än de mer praktiskt påtagliga överenskommelserna om boende och umgänge.

Barnens röster i socialtjänstens utredningar om vårdnad, boende och umgänge

I fråga om utredning om vårdnad, boende och umgänge är lagen tydligare om vikten av att barnet i fråga kommer till tals. Socialnämnden ska försöka klargöra barnets inställning *om så inte är olämpligt*. Tingsrätterna brukar ge socialnämnden en tidsfrist på tre till sex månader för att genomföra en utredning.

Resultaten visar att barn kommer till tals i mycket stor utsträckning i samband med utredning om vårdnad, boende och umgänge. Omfattningen av barnsamtal skiljer sig dock från kommun till kommun. Formerna för barnsamtal varierar och är avhängiga det individuella barnets situation och förutsättningar, men vi har funnit att många kommuner som minimum tillämpar följande modell:

- Socialtjänsten träffar barnet vid minst ett tillfälle hemma hos vardera föräldern (om förutsättningarna tillåter) och ofta kompletteras hembesöken med samtal på socialtjänstens kontor.
- Om barnet är för ungt (ofta anges sex år som en gräns), eller av andra orsaker inte kan låta sig intervjuas, observerar man barnet i samspel med vardera föräldern.
- Socialtjänsten använder sig av åldersanpassade hjälpmedel vid barnsamtalen, det kan vara olika material för ”leksamtal” som till exempel tejpningmaterial⁴, nallekort, teckningar, figurer, emma-dockor.

”Vi träffar alla barn, hur små de än är.” (Familjerättshandläggare i större kommun)

”Vi gör ett hembesök hos vardera föräldern beroende på omständigheterna och har sedan ett enskilt barnsamtal med barn från ungefär fyra år och uppåt och utifrån det bestämmer vi hur vi ska gå vidare.” (Familjerättshandläggare i mindre kommun)

”Man ser mycket i interaktionen mellan barn och föräldrar.” (Familjerättshandläggare i mellanstor kommun)

De flesta familjerättshandläggare som vi har intervjuat menar att det ytterst sällan är olämpligt att prata med barn i samband med vårdnadsutredning. De situationer som nämns har varit situationer då det pågår en annan typ av utredning parallellt och då socialtjänsten redan tidigare har pratat med barnet, till exempel i barnavårdsutredning eller utredning på barn- och ungdomspsykiatrisk mottagning, BUP. I sådana fall inhämtar vårdnadsutredaren information från de utredande kollegorna för att göra en bedömning av barnets situation. De intervjuade familjerättshandläggarna har alla betonat vikten av att prata med barn eller observera dem i hemmiljö och interaktion med föräldrar och syskon, beroende på ålder, mognad och andra förutsättningar.

”Vi har aldrig upplevt att det är olämpligt att prata med barn.” (Familjerättshandläggare i mindre kommun)

”Man träffar alltid barnet för att känna in dess situation och om

⁴ Ett material för barnsamtal som bland annat innehåller dockor

det inte vill prata kan man ju istället passa på att informera barnet om vad som är på gång. Att informera kan aldrig vara olämpligt.” (Familjerättshandläggare i mindre kommun)

”Vi upplever att barn uppskattar att bli lyssnade på.” (Familjerättshandläggare i mindre kommun)

Det är vanligt att man använder citat för att åskådliggöra vad barnet sagt. Dock har vissa av de intervjuade utredarna uttryckt en oro inför hur de ska hantera barnens utsagor, hur utsagorna kan komma att tolkas. Några uppger att de är försiktiga med att citera barn och att man ibland inte alls återger samtalen med barnen utan väver in sina sammanlagda intryck i den konsekvensbeskrivning som ska göras i utredningen. Det finns erfarenheter av att barn som uttalat sig om sina föräldrar i en utredning senare blivit utsatta för hot och påtryckningar av en förälder som känt sig utpekad eller anklagad.

”Barnen riskerar att hamna under stor press efter att ha uttalat sig om någon av föräldrarna.” (Familjerättshandläggare i mindre kommun)

”Om barnet säger ”det här får mamma inte veta att jag har sagt”, då dokumenterar vi inte det och gör en överenskommelse om det med barnet.” (Familjerättshandläggare i mindre kommun)

Här kan det alltså uppstå ett dilemma. Hur kan en utredare redovisa samtalen utan att riskera att utsätta barnet för påtryckningar från en kränkt förälder och utan att svika barnets förtroende?

”Barnen görs större och mognare än de är och man riskerar att orsaka att de sviks en andra gång.” (Familjerättshandläggare i mindre kommun)

”Barnet har ingen skyldighet att medverka men har rätt att komma till tals.” (Familjerättshandläggare i mellanstor kommun)

Vi har även talat med familjerättshandläggare som tvekar inför att alltför tydligt återge önskemål som uttryckts av barn. Det har hänt att barnets vilja i en del fall getts för stort utrymme med hänsyn till övriga omständigheter. Detta har i vissa fall lett till att beslut fattats som enligt familjerättshandläggarnas mening inte varit till barnets bästa.

Barnens upplevelser

För att få kunskap om barns erfarenheter av att komma till tals hos socialtjänsten i ärenden som rör vårdnad, boende och umgänge har vi i fokusgruppform intervjuat Barnombudsmannen, Rädda Barnen, Barnens rätt i samhället (BRIS) samt en forskare från Uppsala universitet. Såväl Barnombudsmannen som BRIS och Rädda Barnen blir ofta kontaktade av barn, deras föräldrar, eller professionella (förskola, skola, sjukvård, socialtjänst) när

barn behöver stöd och vägledning i svåra livssituationer. Föräldrars separation är ett av de vanligaste ämnena som barn och vuxna ringer och skriver om (detta beskrivs närmare i metodavsnittet, bilaga 3).

Under fokusgruppintervjun framkom att barnen får komma tills tals. Barnsamtal verkar vara väl etablerade i socialtjänstens arbete. Däremot upplever många av de barn som organisationerna och Barnombudsmannen kontaktats av, att de inte blivit lyssnade på av socialtjänsten och domstolen och att deras vilja inte blivit beaktad.

”Problemet är inte att barn inte blir talade med eller inte får komma till tals, problemet är att barnen upplever att de inte blivit lyssnade på.” BRIS

”Barn vill komma till tals, det är aldrig farligt att fråga och det är viktigt att fråga direkt om svåra saker som man kanske redan känner till, så att barnet känner sig tryggt och förstår vad samtalen ska handla om.” Rädsla Barnen

Detta är allvarligt, inte minst i situationer där barnen ifråga är väldigt utsatta, till exempel där det förekommer våldsutövande föräldrar. Det kan vara svårt för utsatta barn att göra sin röst hörd och få sin vilja beaktad.

Under fokusgruppsintervjun framkom också en oro över att barn av olika anledningar ibland diskvalificeras som informant i utredningarna och att alltför mycket ansvar läggs på barnen i och med att socialtjänsten inte tar ett barns uttalande om att han eller hon inte vill träffa den ene föräldern på tillräckligt stort allvar. Fokusgruppen har gett exempel på situationer där barn diskvalificerats som informanter på grund av att barnet ansetts vara alltför allierat med förälder A och distanserat från förälder B och där barn till och med ansetts som manipulerade av förälder A. Socialtjänstens bedömning har i de beskrivna ärendena också färgat domstolens beslut och därmed förstärkt skadan för barnet i och med att det har lett till skarpa juridiska åtgärder innan det tydligt klargjorts vad som är orsaken till att barnet i fråga tyr sig mer till den ene föräldern än till den andra.

”Barns starka avståndstagande från den ene föräldern har i en del fall varit så provocerande för rättsväsendet att man tagit till en juridisk åtgärd och skiljt barnet från den förälder som det allierat sig med och placerat det hos den förälder som det distanserat sig från, alltså den förälder som det uttryckt rädsla för. Man har valt en juridisk åtgärd istället för att gå till botten med problemet till exempel genom att ge psykologiskt stöd till barn och föräldrar.” Rädsla Barnen

Här menar flera av fokusgruppsdeltagarna att man behöver undersöka hur pass vanligt förekommande det är att barns uttalanden diskvalificeras av socialtjänsten på grund av att man anser att barnet manipuleras och efterlyser en utredning på området.

Ett annat problem som barn ofta tar upp är att de inte fått tillräcklig information om sina rättigheter och skyldigheter i samband med föräldrars tvister om vårdnad, boende och umgänge. Barnen är ibland också osäkra på vilka konsekvenser deras eget agerande kan få. Till exempel barn som ringer till BRIS har ofta väldigt mycket frågor om sina rättigheter och om vad de kan och får göra.

”Man vet inte vad man kan förvänta sig, när man är med om en utredning hos familjerätten. Vad betyder det här? Vad kommer att hända?” Rädda Barnen

Några barn som ringer har själva läst på om sina rättigheter hänvisar till Barnkonventionen och påtalar sina rättigheter eller ber att få sina rättigheter förklarade för sig. När de har fått information så är de upprörda över att deras rättigheter inte tillgodoses. Fokusgruppen menade också att det finns för få samhälleliga stödinsatser för barn till separerade föräldrar.

”Vår erfarenhet är att man underskattar barns svåra upplevelser av föräldrars separation och det känns som att det är vår viktiga uppgift att informera om det här. Det behövs både information och stöd här.” BRIS

Sammanfattningsvis kan sägas att fokusgruppen var enig om att barns rätt att komma till tals och att bli informerade behöver stärkas i socialtjänstens arbete med utredningar om vårdnad, boende och umgänge.

”Om man ska lyssna på barn, och det ska man ju, då måste man också se till att det som de säger dokumenteras och faktiskt används.” Rädda Barnen

Tingsrätterna – uppdragsgivare, mottagare och beslutsfattare

Tingsrätterna är uppdragsgivare och mottagare av socialtjänstens utredningar om vårdnad, boende och umgänge. Det är tingsrätten som avgör mål om vårdnad, boende och umgänge och socialtjänstens utredning utgör en väsentlig del av beslutsunderlaget. Socialtjänsten är barnets enda egentliga företrädare och utredningen är ett underlag som ska redovisa det enskilda barnets bästa och barnets vilja. Därför är det viktigt för uppföljningen att ta del av hur tingsrätterna upplever att barnet kommer till tals i socialtjänstens upplysningar och utredningar.

De tillfrågade rådmännens generella intryck av socialtjänstens upplysningar och utredningar är att de är av god kvalitet och tjänar som ett bra beslutsunderlag. Dock är det ofta kvalitetsskillnader mellan de upplysningar och utredningar som små och stora kommuner lämnar. De skillnader som märks verkar snarare ligga på kommunnivå än på handläggarnivå, vilket tyder på att det finns olika kulturer i kommunerna för hur man skriver, snarare än att de enskilda handläggarna påverkar utformningen av det som skrivs.

Rådmännen i fokusgruppen har olika erfarenheter av upplysningar från socialtjänsten. De har sett att upplysningarna skiljer sig i kvalitet och utförande beroende på vilken kommun som lämnat snabbupplysningen. I vissa kommuner ges barnsamtal stort utrymme medan man i andra inte talar med barn överhuvudtaget.

En väl genomförd snabbupplysning är ett stort stöd när ett tvistemål avgörs och de rådmän vi talade med tyckte att det var mycket bra att barnen numer kommer till tals i upplysningarna. Det är inte ovanligt att rådmännen begär komplettering av snabbupplysning i fall då socialtjänsten inte har talat med barnet i ett ärende.

Rådmännen uttryckte också att snabbupplysningen är ett viktigt instrument därför att:

”I snabbupplysningen kommer föräldrarnas rena uppgifter fram utan att först ha filtrerats genom parternas ombud som de så ofta gör vid huvudförhandling och ofta har föräldrarna reflekterat över en möjlig lösning på konflikten, samtidigt har barnet fått uttrycka sina önskemål och åsikter och man har en grund att utgå ifrån för att nå en samförstånds lösning innan man går vidare till huvudförhandling. En bra snabbupplysning kan betyda att man inte ens behöver hålla huvudförhandling.”
(Rådman från tingsrätt med storstad i sitt upptagningsområde)

Rådmännen i fokusgruppen vill gärna se ännu mer av barnen och barnsamtalen redan i upplysningarna.

Socialtjänstens utredningar om vårdnad, boende och umgänge synliggör barnet bättre än upplysningarna och att barnets utsagor ges stor plats. Utredningarna innehåller ofta väl beskrivna intervjusituationer. Det uppskattas också att socialtjänsten i många fall redovisar vilken metod man använt för barnsamtalen. Ett problem är dock att det ibland är svårt att avgöra vad som är utredarens tolkning och vad barnet egentligen sagt.

Även om barnens utsagor och observationer av barn är relativt bra, kan de bli ännu bättre och ges ännu mer utrymme, men överlag har rådmännen i vår fokusgrupp stort förtroende för socialtjänstens utredningar och stort stöd av dessa när de avgör tvister.

När det gäller just upplysningar och utredningar av vårdnads-, boende- och umgängesärenden välkomnar tingsrätterna ett utökat samarbete med socialtjänsten. Gemensamma utbildningsaktiviteter skulle kunna vara en väg att gå. Dialogmöten mellan socialtjänsten och tingsrätten praktiseras redan på flera håll i landet.

Socialstyrelsens slutsatser om hur barnen kommer till tals

Den samlade bedömningen av vad som framkommit i uppföljningen är att det bland socialtjänstens handläggare finns ett stort engagemang och en bred förståelse av vikten av att alltid låta barn komma till tals i samband med utredning om deras vårdnad, boende och umgänge om det inte är olämpligt.

Det är stora skillnader i olika kommuner vad gäller arbetssätt och förutsättningar, men kvaliteten på utredningarna mellan åren 2005 och 2009 har

blivit bättre. Barnen har blivit mer synliga och barnsamtalen är tydligare redovisade. Det är svårt att avgöra om detta är en direkt effekt av 2006 års ändring av föräldrabalken. Många av socialtjänstens utredare menar att de alltid har talat med barn och att lagen bekräftar och förstärker en utveckling av ett utökat barnperspektiv som redan var igång. Dock har 2006 års lagändring inneburit att man redovisar barnsamtalen i utredningarna i högre utsträckning. Vad gäller upplysningar, så har det skett en förändring och socialtjänsten talar betydligt oftare med barn i samband med snabbupplysning nu, jämfört med innan lagändringen 2006. Före 2006 var det mycket ovanligt att man pratade med barn i upplysningarna.

Trots förbättring av utredningarnas kvalitet och en starkare medvetenhet om vikten av att tala med barn, behöver barnens perspektiv lyftas fram ytterligare i utredningarna om vårdnad, boende och umgänge. Utredningarna domineras av beskrivningen av föräldrarnas situation och relation, deras förutsättningar att ombesörja barnets omvårdnad och boende samt deras förmåga till samarbete. Beskrivningen av föräldrarna och deras omsorgsförmåga är naturligtvis en mycket viktig del av beslutsunderlaget, men barnens åsikter behöver bli mer synliggjorda och giltiggjorda.

Barnrättsorganisationerna som vi intervjuat säger att barn ofta ger uttryck för att de fått komma till tals men inte blivit lyssnade på, vilket är en viktig signal i en situation när rådande lagstiftning så tydligt understryker barns rätt att få komma till tals.

Samtidigt som tingsrätterna och barnrättsorganisationerna efterlyser större tydlighet kring barns utsagor finns det familjerättshandläggare som tvekar att alltför tydligt återge barnens uttryckta önskemål, eftersom de har erfarenhet av att barnets vilja i en del fall getts för stort utrymme i förhållande till övriga omständigheter. De motstridiga erfarenheterna visar på att det behövs en utökad dialog mellan socialtjänsten och domstolarna, så att de kan utveckla tydligare metoder för hur man kan beskriva och tolka barnsamtal.

Socialstyrelsen uppmärksammade redan i sin lägesrapport om individ- och familjeomsorg 2005 [15] att ”Utredningar om vårdnad, boende har blivit mer komplicerade, ofta med hög konfliktnivå, familjevåld, sociala problem och psykisk sjukdom. Många barn far illa av att föräldrarna tvistar.” Denna uppföljning bekräftar den trenden. Socialtjänsten vittnar om detta⁵ och även i aktstudierna syns skillnader mellan 2005 och 2009. Det ökade antalet barn som vänder sig till organisationer som BRIS och Barnombudsmannen med anledning av föräldrars separation är en annan indikator. Denna utveckling förstärker vikten av socialtjänstens uppdrag att lyfta fram barnets bästa i den juridiska processen när föräldrarna tvistar om vårdnad, boende och umgänge. Socialtjänsten ska på ett klart och tydligt sätt lyfta fram barnets bästa med hänsyn både till barnets egna utsagor och till de övriga omständigheter som har betydelse för bedömningen av vad som är bäst för barnet. Med andra ord – den positiva utvecklingen som redan pågår behöver fortsätta men socialtjänsten behöver bli ännu bättre på att dokumentera och återge de barnsamtal och andra iakttagelser av barn som görs i samband med de allra flesta utredningar om vårdnad, boende och umgänge.

⁵ Flera kommuner har fört egen inofficiell ärendestatistik på det här området.

Socialstyrelsen framhåller särskilt att ålder inte ska vara en faktor som ensam avgör om det är lämpligt att tala med ett barn. Om det inte är olämpligt bör man tala med alla barn och anpassa samtalet till barnets ålder och mognad. Individuell bedömning ska göras i varje fall.

Till slut ska sägas att barns rätt till information är minst lika viktig som rätten att få komma till tals. Information är viktig dels för att barnet ska känna sig tryggt i processen, dels för att om barnet är bättre informerat om vad som gäller och vad som kan bli konsekvensen av vad det säger, kanske det vågar uttrycka sina känslor och åsikter mer öppet.

Bedömning av risken för att ett barn kan fara illa

Socialnämnden har en skyldighet att göra en bedömning av vad som är bäst för barnet i utredningar om vårdnad, boende och umgänge. Denna skyldighet förtydligades i 2006 års lagstiftning och innebär att såväl nämnden som domstolen ska fästa särskilt avseende vid vissa risker:

Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet skall det fästas avseende särskilt vid

- *risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp, att barnet olovligen förs bort, hålls kvar eller annars far illa, och vid*
- *barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna.*
(6 kap. 2 a § andra stycket FB).

Därigenom betonas att socialnämnder och domstolar ska vara uppmärksamma på risken för att barnet utsätts för våld eller andra övergrepp, bortförande, kvarhållande eller på annat sätt far illa. Risken ska väga tungt och påverka bedömningen av vad som är bäst för barnet. Risken för övergrepp mot andra i familjen måste också bedömas.

Detta avsnitt kommer främst att handla om lagrummets första del – riskerna för övergrepp, bortföring, kvarhållande och att annars fara illa. Barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna återkommer vi till i avsnittet om barnets bästa i socialnämndernas förslag till beslut.

När uppgifter om övergrepp förs fram måste informationen alltid prövas och en riskbedömning göras. Det är därför av yttersta vikt att inte bara domstolen utan även socialtjänsten som utreder frågan om vårdnad, boende och umgänge lyfter fram påståenden om övergrepp och gör en riskbedömning.

I uppföljningen belyses hur socialtjänsten genomför riskbedömningar i nuläget och i vilken omfattning riskbedömningar har dokumenterats före och efter 2006.

Praxis, rutiner och instrument

Den generella praxisen i de flesta kommuner är att en riskbedömning genomförs endast i de fall då det bedöms vara relevant, det vill säga om det finns indikationer på att våld förekommit eller att annan risk för barnet eller någon av föräldrarna föreligger. En del kommuner har som rutin att i utredningar *alltid* ställa vissa kontrollfrågor till föräldrarna om våld och andra

övergrepp och vissa kommuner ställer även samma frågor till de barn som de talar med.

I enkätsvaren uppger närmare 88 procent av kommunerna att de *inte* har tillgång till ett riskbedömningsinstrument. De flesta som uppgett att de har tillgång till ett instrument har inte angett något exempel på vilket. Bland de instrument som ändå nämns finns SARA⁶, BBIC-triangeln⁷, ESTER⁸ och PATRIARK⁹.

Det finns idag inget evidensbaserat instrument, verktyg, modell eller rekommendationer för hur man i en vårdnadsutredning ska bedöma riskerna för att barn far illa. Socialstyrelsen har haft i uppdrag att utveckla ett riskbedömningsinstrument (se bilaga 2), men den juridiska komplexiteten i uppdraget gör att det efterfrågade stödet för riskbedömning dröjer. Inte sällan under vår uppföljning har vi fått läsa och höra exempel på hur kommunerna försöker utveckla metoder för riskbedömning samtidigt som man efterfrågar stöd och hjälp.

”Vi strävar efter att bli bättre på riskbedömningar, men vi saknar modell och tillräckliga kunskaper.” Familjerättshandläggare i mindre kommun

”Vi har väntat in Socialstyrelsens riskbedömningsinstrument men vet att det inte är så enkelt. Riskbedömning är en fråga som diskuteras och hanteras lite olika inom olika stadsdelar, mycket beroende på hur frekvent och/eller känt det är med våld. Det är en oerhört viktig fråga för mig som stadsövergripande ansvarig som vi försöker arbeta med så gott det går. Men Socialstyrelsen har ett stort ansvar här!” Familjerättshandläggare i större kommun

System för att bedöma risker är fortfarande under utveckling och uppbyggnad i de allra flesta kommuner.

”Familjerätten arbetar med att införa en rutin för att alltid lyfta fram riskbedömningen under en särskild rubrik, det har vi inte alltid gjort utan kanske vävt in bedömningen i texten.” Familjerättshandläggare i mellanstor kommun

⁶ SARA = Spousal Assault Risk Assessment Guide (SARA) - ett hot- och riskbedömningsverktyg, främst inriktad på bedömning av risken för partnervåld som ofta även används av polisen.

⁷ BBIC = Barnets behov i centrum är ett handläggnings- och dokumentationssystem för utredning, planering och uppföljning i social barnavård med utgångspunkt från FN:s barnkonvention och socialtjänstlagen. Den så kallade BBIC-triangeln illustrerar systemets grundprinciper för en god social barnavård och triangeln sidor innefattar områden för barnets behov, föräldrars förmåga och faktorer i familj och miljö.

⁸ ESTER-bedömning syftar till att upptäcka barn och unga i riskzonen för normbrytande beteende och är tänkt att fungera som ett strukturerat beslutstöd inför val och beslut om insatser till barn och unga.

⁹ PATRIARK – en checklista, eller en guide, som kan användas som hjälpmedel vid bedömning av risk för hedersrelaterat våld. Den är framarbetad för att användas till exempel inom kriminalvård, socialtjänst, polis, psykiatri, med mera.

Risker som uppmärksammas

I aktstudierna har vi försökt kartlägga de risker som omnämns i lagen och i vilken utsträckning de diskuteras i socialnämndens utredningar¹⁰. *Risken för att ett barn eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp* är den risk som oftast omnämns: i cirka 40 procent av utredningarna både år 2005 och år 2009. *Risken för att ett barn annars far illa* (till exempel misshandlas psykiskt eller vanvårdas) omnämns i knappt 40 procent av utredningarna, medan *risken för att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar* omnämns i endast cirka 13 procent av de studerade utredningarna.

Intervjuerna och aktstudierna visar även på att *bristande samarbetsförmåga och kommunikation mellan föräldrarna* är en faktor som ofta bedöms vara en risk för att ett barn kan komma att fara illa.

De intervjuade familjerättshandläggarna har angett följande riskfaktorer som de mest uppmärksammade i VBU-utredningar:

- fysiskt våld
- psykiskt våld och liknande kränkning
- sexuella övergrepp
- risk för bortförande
- missbruk hos förälder
- psykisk ohälsa i familjen
- fysisk ohälsa i familjen
- omsorgssvikt (när barnets primära behov inte blir tillgodosedda)
- hur föräldrarna hanterar barnet i konflikten
- samarbetssvårigheter
- umgängessabotage från någon av föräldrarnas sida
- sabotage av vårdinsatser från någon av föräldrarnas sida
- kriminell belastning hos förälder
- fanatisk religiositet.

Dokumentation

Riskerna för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp, att barnet olovligen förs bort, hålls kvar eller annars far illa ska alltid uppmärksammas i socialtjänstens utredningar om vårdnad, boende och umgänge. Det har inte varit möjligt att uppskatta hur ofta det finns ett behov av en mer ingående riskbedömning i de utredningar om vårdnad, boende och umgänge som genomförs och hur vanligt förekommande riskbedömning faktiskt är eftersom den inte alltid dokumenteras. Aktstudierna visar på en ökning av ärenden där riskbedömningar har dokumenterats – från 31 procent 2005 till 38 procent 2009. Här behöver vi dock reservera oss för det småtaliga underlaget (ca 80 utredningar från respektive år).

Enkätsvaren visar däremot hur ofta socialtjänsten dokumenterar riskbedömning. Av de 255 svarande kommunerna uppgav 101 (40 procent) att de alltid dokumenterar den riskbedömning som görs. Ytterligare 99 kommuner (38 procent) uppger att de dokumenterar riskbedömning så gott som alltid

¹⁰ Här avses inte att en risk nödvändigtvis har förelegat, men att man på något sätt har berört risken och beskrivit den.

eller ofta, medan 53 kommuner (21 procent) uppger att de endast i vissa fall eller så gott som aldrig dokumenterar den riskbedömning som gjorts. Två kommuner har inte besvarat frågan.

”Dokumentation av riskbedömningar upplevs som svårt av familjerättshandläggarna då man saknar ett riskbedömningsinstrument, eller i vart fall riktlinjer för vad som bör bedömas och betraktas som risk.” Familjerättshandläggare i större kommun

Rådmännen i fokusgruppen efterlyste bättre och tydligare riskbedömningar, särskilt i de fall där det sedan tidigare funnits information, eller till och med fällande dom om våld mot ett barn eller en förälder. Rådmännen efterlyser även tydligare tolkningar och bedömningar av barnens situation i allmänhet.

Det är intressant att i sammanhanget notera att själva ordet ”risk” förekommer ytterst sällan i socialtjänstens utredningar. Oftast är riskfyllda omständigheter omskrivna i den allmänna beskrivningen av situationen och inte tydligt framskjutna eller bedömda.

Socialstyrelsens slutsatser om bedömningar av risken för att ett barn far illa

Det har framkommit att socialtjänsten saknar instrument och riktlinjer för riskbedömningar och efterfrågar tydligare vägledning på området.

Samtidigt behöver socialtjänsten bli bättre på att dokumentera och inte minst tydliggöra de riskbedömningar som faktiskt görs. Man kan anta att en riskbedömning alltid görs i utredningssamtalen med tvistande föräldrar, men det antagandet kvarstår som ett antagande så länge som socialtjänsten inte blir bättre på att dokumentera. Uppföljningen visar få exempel på tydliga riskbedömningar. De risker som tas upp är oftast beskrivna i det ”allmänna flödet” eller som en del av konsekvensanalysen och ansvaret för bedömning av risker förskjuts därmed från utredaren till beslutsfattaren.

Uppföljningen visar att det finns stora skillnader mellan hur kommunerna genomför riskbedömningar och i vilka situationer det bedöms vara nödvändigt. Några kommuner gör en initial riskbedömning i alla ärenden för att sedan göra en fördjupad riskbedömning i ärenden där det är relevant. Andra kommuner gör fördjupad riskbedömning endast i de fall då det finns tydliga indikationer på att ett barn kan fara illa.

Vi har tidigare i rapporten tagit upp att socialtjänstens ärenden som rör vårdnad, boende och umgänge verkar bli mer komplicerade och präglade av svåra konflikter. Det är också en omständighet som gör att tydliga och väldokumenterade riskbedömningar blir allt viktigare för att rätten ska kunna avgöra tvisten till barnets bästa.

Barnets bästa i socialnämndernas förslag till beslut

Socialnämnden ska, om det inte är olämpligt, lämna förslag till beslut i utredningar om vårdnad, boende och umgänge.

Om det inte är olämpligt, skall den som verkställer utredningen försöka klarlägga barnets inställning och redovisa den för rätten samt lämna förslag till beslut. (6 kap. 19 § fjärde stycket FB)

Att socialnämnderna *ska* lämna förslag till beslut om så inte är olämpligt, är ett nytt krav i 2006 års lagändring och innebär en förstärkning av socialnämndernas ansvar.

De förslag till beslut som socialnämnderna lämnar måste alltid utgå från vad som är bäst för barnet:

Barnets bästa ska vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge. (6 kap. 2 a § första stycket FB)

Socialnämndens bedömning och slutsatser är av stor betydelse för att domstolen ska få ett fullgott underlag för bedömningen av vad som är barnets bästa. Det är viktigt att utredningen är så klar och tydlig som möjligt.

Av förarbetena till lagen framgår att utredarens rekommendation till beslut ska vara väl motiverat och att utredaren också bör lämna en konsekvensbeskrivning, det vill säga föra ett resonemang om vad olika alternativ kan innebära för barnet på kort och lång sikt. Det bör tydligt redovisas hur utredaren resonerat i det enskilda fallet när det gäller barnets relation till båda föräldrarna, barnets egen inställning och föräldrarnas lämplighet som vårdnadshavare, bo- eller umgängesförälder. Det ska också framgå av utredningen hur utredaren ser på risken för att barnet kan fara illa, hur barnets behov av stöd och omsorg samt en nära kontakt med båda föräldrarna bäst kan tillgodoses. Föräldrarnas förmåga och möjlighet att samarbeta kring barnet behöver också lyftas fram.

Det kan naturligtvis finnas situationer där det skulle vara olämpligt med en rekommendation och därför gäller undantag från kravet i särskilt känsliga fall.

Att utredaren lämnar ett förslag till beslut innebär inte att domstolen kan låta bli att göra en egen analys av de omständigheter som kommit fram i utredningen. Det är ytterst domstolen som ska ta ställning till vad som är bäst för barnet, men socialtjänstens vårdnadsutredare har en mycket viktig uppgift i att presentera sina bedömningar och tolkningar av vad som är barnets bästa.

Vad är det bästa för barnet?

I regeringens proposition 2005/06:99 [1] betonas det att man inte får använda begreppet ”barnets bästa” slentrianmässigt. I samtal och intervjuer med socialtjänstens utredare har frågor om vad de inkluderar i begreppet ”barnets bästa” och vilka faktorer som påverkar deras bedömning av ett barns situation i vårdnadstvister tagits upp.

Det mest centrala verkar vara barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna, precis det som lyfts upp i föräldrabalkens text: *Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet skall det fästas avseende sär-*

skilt vid [...]barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. (6 kap. 2 a § andra stycket FB).

Vad som också blir tydligt i samtal med socialtjänsten om barnets bästa är att det är svårt att uttala sig generellt. Bland annat framhålls att det alltid ska göras en individuell bedömning och att det är viktigt att komma ihåg att barnets normer oftast är satta av föräldrarna.

"Barnets bästa är något ytterst relativt." Familjerättshandläggare i mellanstor kommun

I arbetet med att utreda barnets bästa i en tvist menar familjerättshandläggarna att det är viktigt att försöka se till barnets bästa och finna en lösning för en längre period framåt. Samtidigt är det viktigt att inte se en lösning som permanent, utan vara lyhörd för att barnens behov växlar med ålder och utveckling, samt att föräldrars förmåga att ombesörja barnets behov också kan förändras över tid. Många av de familjerättshandläggare vi talar med säger att det är viktigt att beakta barnets vilja, men barnets vilja är inte alltid barnets bästa, eftersom barnets vilja inte sällan är styrd av ett lojalitets- och rättvisetänk.

"Barnets vilja är inte alltid detsamma som barnets bästa, men en viktig del av det." Familjerättshandläggare i mindre kommun

Familjerättshandläggarna understryker vikten av att göra en samlad bedömning av alla faktorer som påverkar barnet. Här nedan sammanfattar vi en del av de faktorer som socialtjänsten tar hänsyn till i bedömningen av vad som är barnets bästa:

- tillgång till båda föräldrarna
- samarbetsförmåga och kommunikation - föräldrars inställning till att barnet ska ha tillgång till båda föräldrarna
- barns behov
- barnets egen önskan
- samspelet mellan barnet och föräldrarna
- föräldrarnas omsorgsförmåga
- föräldrarnas förmåga till konflikthantering
- fysisk och psykisk hälsa
- hur har barnet det nu? Är det till barnets bästa att göra en förändring?
- alla barn behöver på något sätt förhålla sig till sina föräldrar oavsett om de är bra eller dåliga föräldrar
- syskonkontakt
- förutsägbarhet och trygghet i uppväxtmiljön (emotionell trygghet väger tyngre än materiell)
- möjligheter till god fostran och stimulerande uppväxtmiljö
- en lösning som är flexibel över tid och som tar hänsyn till barnets växlande behov och föräldrars växlande omsorgsförmåga.

Det är ibland olämpligt att lämna förslag till beslut i utredningar om vårdnad, boende och umgänge. Det kan handla om situationer där ingen av föräldrarna egentligen kan bedömas som särskilt bra förälder, eller att bägge föräldrarna har mycket god omsorgsförmåga, men att deras samarbetssvårigheter är så grava att barnet riskerar att fara illa om man tilldömer föräldrarna gemensam vårdnad. Det förekommer också ärenden där det är svårt att avgöra vad som är det bästa för barnet när en förälder misstänks utgöra en fara för barnet. Vad ska man i sådana fall föreslå om umgänge? Det är svårt att veta vilket som skadar barnet mest – att inte känna båda sina föräldrar eller att umgås med en förälder som kan komma att direkt eller indirekt göra barnet illa.

”Det är svårt när inget alternativ är riktigt bra, när man måste välja det minst dåliga.” Familjerättshandläggare i större kommun

”Det är svårt att lämna ett förslag till beslut när bägge föräldrar är bra vårdnadshavare och bra boendeföräldrar, men där barnets villkor kraftigt försämras av föräldrarnas samarbetssvårigheter.” Familjerättshandläggare i mellanstor kommun

”Det är svårt att avväga vilken skada det gör att exkludera en person från barnets liv.” Familjerättshandläggare i mellanstor kommun

Resultat av uppföljningen

Uppföljningen visar inte på någon skillnad mellan de jämförda åren 2005 och 2009 vad gäller hur ofta socialnämnderna lämnar förslag till beslut i sina utredningar. Det är ovanligt att socialtjänstens utredare *inte* har lämnat förslag till bedömning under de båda undersökta åren (endast tre akter för 2005 och 4 akter för 2009 i det undersökta materialet). Inställningen till vikten av att lämna förslag till beslut hos alla de familjerättshandläggare vi har träffat har också varit entydig:

”Om inte vi som har träffat alla de inblandade inte kan lämna ett förslag till beslut, vem kan göra det då?” Familjerättshandläggare i större kommun

I fokusgruppen med tingsrättsrådmän uttryckte rådmännen en önskan om att socialnämnderna skulle vara tydligare med sina ställningstaganden och bedömningar av barnens situationer, så att förslagen till beslut och skälen till dessa blir klarare.

Socialstyrelsens slutsatser om barnets bästa i socialnämndernas förslag till beslut

Det finns en tydlig medvetenhet om vikten av att lämna förslag till beslut bland familjerättshandläggarna i kommunerna och det görs också som regel i alla utredningar då det inte är olämpligt. Socialnämnderna behöver bli ännu tydligare med att uttrycka och beskriva grunden till sina ställningsta-

ganden och bedömningar. Familjerättshandläggarna som utreder vårdnads-, boende- och umgängesfrågor är de som möter både föräldrar och barn. De talar även med andra närstående som syskon, styvföräldrar, förskole- och skolpersonal och andra som känner de berörda barnen väl. Därigenom är vårdnadsutredaren den som har bäst möjlighet att bedöma helhetsperspektivet på vad som är det bästa för barnet och den bedömningen måste få ta mer plats i utredningen.

I fall då det är olämpligt att lämna förslag till beslut är det viktigt att socialnämnden ändå genomför och dokumenterar en konsekvensanalys i sin utredning.

Om det finns uppgifter som tyder på att barnet behöver stöd, hjälp eller skydd måste detta föras vidare till den enhet inom socialtjänsten som arbetar med barnavårdsutredningar.

Tre uppföljda talerätter

Socialstyrelsen har i samband med uppföljningen av 2006 års vårdnadsreform haft i uppdrag att titta närmare på socialnämndernas praxis att väcka talan i domstol i tre ärendetyper med anknytning till vårdnad, boende och umgänge. Här följer resultatet av detta.

Socialnämndens rätt att väcka talan om umgänge med förälder

Socialnämndens rätt att väcka talan om umgänge med förälder är ny sedan 2006 års ändring av föräldrabalken (FB).

På talan av en förälder som vill umgås med sitt barn får rätten besluta om umgänge mellan barnet och den föräldern. En sådan talan får också föras av socialnämnden. (6 kap. 15 a § första stycket FB)

Om socialnämnden får veta att någon åtgärd behöver vidtas i fråga om vårdnad, umgänge eller förmynderskap för ett barn, ska nämnden göra en framställning eller ansökan om det hos den domstol till vilken ärendet hör. Detsamma gäller om nämnden bedömer att ett barn är i behov av målsägandebiträde. (5 kap. 2 § socialtjänstförordningen, SoF)

Socialnämnden har i och med denna nya möjlighet ytterligare ett verktyg för att på bästa sätt kunna tillvarata barnets behov och intressen.

När ett mål eller ärende om vårdnad, boende, umgänge eller adoption har avgjorts är socialnämnden skyldig att tillgodose det särskilda behov av stöd och hjälp som då kan finnas (5 kap. 1 § socialtjänstlagen, SoL). Det är alltså viktigt att nämnden inte tar sin hand från ett ärende bara därför att frågan har avgjorts.

Det kan förekomma situationer där det efter ett tag visar sig att barnet mår dåligt av umgänget eller på annat sätt riskerar att fara illa om umgänget fortsätter såsom beslutats. Det kan ha inträffat något efter rättegången, och det kan inte heller uteslutas att en del omständigheter inte har kommit fram där, händelser och omständigheter som gör att man behöver minska omfattningen av umgänget, eller avbryta det helt. På samma sätt kan den omvända si-

tuationen förekomma, att till exempel barnet efterfrågar ett utökat umgänge med den ena föräldern på grund av att omständigheter ändrats. I de här fallen ska socialnämnden i första hand verka för att föräldrarna själva tar initiativ till en förändring, men i och med 2006 års ändring av föräldrabalken kan nämnden också överväga att själv väcka talan i umgängesfrågan.

I Regeringens proposition Nya vårdnadsregler 2005/06:99 ges exempel på i vilka situationer talerätten ska användas:

”Det kan bli nödvändigt att utsluta en förälder som gör sig skyldig till övergrepp mot någon i familjen från umgänge med barnet eller i vart fall begränsa umgänget med honom eller henne. Detsamma kan naturligtvis gälla om föräldern missbrukar alkohol eller narkotika, är psykiskt sjuk eller om det av någon annan anledning inte längre är lämpligt att umgänge sker i den omfattning som domstolen har bestämt.”

Vad uppföljningen av socialnämndens rätt att väcka talan om umgänge med förälder visat

Uppföljningen visar att det är ovanligt att socialnämnden väcker talan om umgänge med förälder. Av 255 svarande kommuner och stadsdelar har endast fyra stycken uppgett att de under de senaste 24 månaderna använt nämnda talerätt.

Nio kommuner uppger att de haft ärenden då de ombetts av föräldrar och anhöriga att väcka talan och frågan har utretts, men nämnden beslutat att inte väcka talan.

Resultatet visar att socialnämnderna inte använder sin talerätt, men eftersom vi inte har gjort någon kartläggning av behovet av att socialnämnden väcker talan om umgänge med förälder kan vi inte uttala oss om sambandet mellan behov och reaktion. Dock har det i intervjuer och av kommentarer i enkäten framkommit att talerätten är någorlunda känd, men att den inte används för att man har för lite kunskap om den.

Frågan blir ibland aktuell i mötet med föräldrar efter en tvist då det finns ett beslut om umgänge. Dock leder samtalen i de flesta fall till att socialnämnden råder föräldern att själv väcka talan i frågan. Ibland stödjer socialnämnden föräldrar i processen.

”Ansvaret att väcka talan om umgänge med förälder borde ligga på vårdnadshavarna själva av den anledningen att det är rättsosäkert för barnet att inte ha en driftig vårdnadshavare.” Familjerättshandläggare i mindre kommun

I de fall där socialnämnderna har använt talerätterna har det handlat om att stödja svårt utsatta föräldrar, där barn har riskerat att fara illa vid umgänget med den andra föräldern.

Möjligheten att väcka talan i fråga om umgänge med förälder välkomnas och uppskattas av familjerättshandläggarna. Samtidigt har det kommit fram att det finns en övriga att använda talerätten och socialtjänsten efterfrågar mer utbildning och vägledning.

”Det finns helt enkelt inte riktigt i vårt medvetande ännu, att driva frågor i tingsrätten istället för förvaltningsrätten.” Familjerätts-handläggare i större kommun

”Detta är ännu ett område där vi gärna skulle vilja ha mer vägledning.” Familjerättshandläggare i mindre kommun

Socialnämndens rätt att väcka talan om umgänge med annan än förälder

Socialnämnden har sedan tidigare rätt att väcka talan om umgänge med annan än förälder (till exempel mor- och farföräldrar och annan person som står barnet särskilt nära).

På talan av socialnämnden får rätten besluta om umgänge mellan barnet och någon annan än en förälder. Vid bedömningen av om en sådan talan ska föras, skall socialnämnden särskilt beakta barnets behov av umgänge med sina morföräldrar och farföräldrar och andra som står barnet särskilt nära. (6 kap. 15 a § andra stycket FB)

Barn har behov av umgänge inte bara med sina föräldrar utan även med andra personer som står dem särskilt nära. För att ytterligare tydliggöra barnets behov av umgänge med andra än föräldrar som står barnet särskilt nära, skärptes lydelsen i föräldrabalken vad gäller socialnämndens talerätt i frågan. Efter 2006 års vårdnadsreform framgår det nu av föräldrabalken att *socialnämnden särskilt ska beakta* barnets behov av umgänge med andra personer än föräldrarna. Av Regeringens proposition Nya Vårdnadsregler 2005/06:99 framgår det också att det är särskilt angeläget att upprätthålla kontakten med mor- och farföräldrar eftersom en kontinuerlig kontakt med den äldre generationen är av stor betydelse.

Om umgänge begärs av någon annan än föräldrarna, får socialnämnden föra talan om umgänget. Närstående har inte rätt att själva väcka talan om umgänge och därför har socialnämnden ett särskilt ansvar vad gäller att uppmärksamma situationer där barnet kan ha behov av ett umgänge med andra än föräldrarna.

I föräldrabalken fastslås att vårdnadshavaren har ett ansvar för att barnets behov av umgänge med närstående tillgodoses så långt som möjligt och i det här fallet bör socialnämnden, på samma sätt som i fallet med rätten att väcka talan om umgänge med förälder, i första hand verka för en överenskommelse med barnets vårdnadshavare.

Vad uppföljningen av socialnämndens rätt att väcka talan om umgänge med annan än förälder har visat

18 av 255 svarande kommuner och stadsdelar (7 procent) har uppgett att de har använt sin rätt att väcka talan om umgänge med annan än förälder (mor- och farföräldrar och annan person som står barnets särskilt nära) under de senaste 24 månaderna.

39 kommuner och stadsdelar (nästan 15 procent) uppger att de haft ärenden då de ombetts av mor- och farföräldrar och andra närstående att väcka talan men då socialnämnden beslutat att inte göra det.

I fallet med den här talerätten kan man anta att anhörigas efterfrågan på att socialnämnden agerar är större eftersom de närstående själva inte har rätt att väcka talan. Dock kan man, i likhet med kartläggningen av socialnämndens användande av talerätten i fråga om umgänge med förälder, egentligen inte dra några slutsatser om i vilken grad nämnda talerätt används eftersom vi inte heller i den här frågan har några egentliga sambandstal mellan behov och reaktion.

Socialnämndens rätt att väcka talan om umgänge med annan än förälder används i mycket liten omfattning. Det faktum att talerätten används sällan behöver dock inte betyda att det är ovanligt att anhöriga efterfrågar att socialnämnden använder talerätten och det finns även här ett behov av mer vägledning och utbildning för socialtjänsten.

I ärenden med umgänge med mor- och farföräldrar och andra särskilt närstående förekommer det också att man når samförståndslösningar innan man behöver gå så långt som till domstol. Socialtjänsten kan ordna samtal liknande de samarbetsamtal man håller med tvistande föräldrar och på så vis har parterna kunnat komma överens om en lösning som varit bra för barnet.

”Vi hade för avsikt att väcka talan, men parterna enades i samarbetsamtal.” Familjerättshandläggare i mindre kommun

”Vi hade en förfrågan för några år sedan gällande umgänge med ett barn vars mamma avlidit. Det ärendet löstes i samförstånd.” Familjerättshandläggare i större kommun

Socialtjänstens utredare har gett exempel på situationer där de uppfattat att det inte är till barnets bästa att väcka talan om umgänge med annan än förälder, även om försök till andra lösningar av umgängesfrågan misslyckats. Det kan till exempel röra sig om fall då konflikten är alltför svår, eller där det är möjligt att ändå få till stånd ett umgänge i samband med föräldrarnas umgängestillfällen.

”Socialnämnden beslutade att ej väcka talan utifrån att vårdnadshavaren och barnen skulle utsättas för ytterligare påfrestningar. Det pågick redan två tvister mellan föräldrarna.” Familjerättshandläggare i mellanstor kommun

”Vi hade en förfrågan men bedömde det inte som lämpligt att väcka talan.” Familjerättshandläggare i mindre kommun

”Har haft förfrågan från farföräldrar men eftersom umgänge med fadern löpte på bedömde vi att barnets behov och umgänge med farföräldrarna kunde ske genom kontakten med fadern.” Familjerättshandläggare i mellanstor kommun

Vem kan tänkas ingå i kategorin ”annan person som står barnet särskilt nära”? Exempel ur uppföljningens material är styvföräldrar, mosttrar, morbröder, fastrar och farbröder samt styvföräldrars vuxna barn.

Socialnämndens rätt att väcka talan om ändring i vårdnaden enligt 6 kap. 7 § FB

Socialnämnden har sedan 1983 haft rätt att väcka talan om ändring i vårdnaden, fortsättningsvis kallat vårdnadsöverflyttning om en förälder gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller i övrigt brister i omsorgen.

Om en förälder vid utövandet av vårdnaden om ett barn gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller i övrigt brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling, skall rätten besluta om ändring i vårdnaden.

Står barnet under båda föräldrarnas vårdnad och gäller vad som sägs i första stycket en av dem, skall rätten anförtro vårdnaden åt den andre föräldern ensam. Brister också den föräldern i omsorgen om barnet på det sätt som sägs i första stycket, skall rätten flytta över vårdnaden till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Står barnet under endast en förälders vårdnad, skall rätten i fall som avses i första stycket flytta över vårdnaden till den andre föräldern eller, om det är lämpligare, till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Frågor om ändring i vårdnaden enligt denna paragraf prövas på talan av socialnämnden eller, utan särskilt yrkande, i mål om äktenskapsskillnad mellan föräldrarna eller i andra mål enligt 5§. (6 kap. 7 § FB.)

Möjligheten och skyldigheten att ingripa genom ändring i vårdnaden på grund av allvarliga brister kan ses som ett komplement till lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU), även om det inte är nödvändigt att ett beslut om vård enligt LVU ska ha meddelats för att denna bestämmelse ska kunna tillämpas. Enligt Regeringens betänkande 1982/83:LU17 om vårdnad, boende och umgänge m. m. (prop. 1981/82:168) är det i första hand socialnämnden som har ansvar och befogenhet att väcka talan om vårdnadsöverflyttning.

Vad uppföljningen av socialnämndens rätt att väcka talan om vårdnadsöverflyttning enligt 6 kap. 7 § FB har visat

Tio av de 255 svarande kommunerna och stadsdelarna har uppgett att de använt sin rätt att väcka talan om vårdnadsöverflyttning enligt 6 kap. 7 § FB under de senaste 24 månaderna.

Endast två kommuner och stadsdelar uppger att de haft ärenden då de ombetts väcka talan men inte gjort det.

”I det enda fall vi haft det senaste 24 månaderna var det fråga om att pappan misshandlat mamman så svårt att mamman blivit invalidiserad. Pappan fråntogs vårdnaden efter det att socialnämnden väckt talan enligt 6 kap. 7 § FB.” Familjerättshandläggare i mellanstor kommun

”Ja, vi har haft ett sådant ärende. Initiativet togs av socialnämnden för en familj där det fanns enbart en förälder i livet. En förälder hade mördats av den andre.” Familjerättshandläggare i mellanstor kommun

”Socialnämnden har väckt talan i ett ärende men drog tillbaka talan efter muntlig förberedelse. Barnen blev LVU-placerade.” Familjerättshandläggare i mellanstor kommun

Trots att föräldrabalken sedan 1983 erbjuder möjligheten att ändra i vårdnaden enligt 6 kap. 7 § FB, visar uppföljningen att det för många familjerättshandläggare inte är helt tydligt hur och när man kan använda möjligheten till vårdnadsöverflyttning. Användningsområdet för det aktuella lagrummet är snarlikt användningsområdet för LVU och i vissa fall har omhändertagande enligt LVU redan skett när man behöver ändra vårdnaden enligt 6 kap. 7 § FB.

Enligt föräldrabalken är det socialnämnden som har ansvar för frågor om vårdnaden, men många familjerättshandläggare upplever att det är otydligt vad gäller ansvarsfördelningen inom kommunen. Man tvekar om vem som ansvarar för ärenden där socialnämnden väcker talan enligt 6 kap. 7 § FB – är det familjerättsenheten eller individ- och familjeomsorgsenheten.

”Jag tror inte att det faktum att socialnämnderna sällan väcker talan om vårdnadsöverflyttning enligt 6 kap. 7 § FB är en fråga om intressebrist, utan snarare kunskapsbrist.” Familjerättshandläggare i mindre kommun

Uppföljningen visar på en viss begreppsförvirring vad gäller vårdnadsöverflyttning. Vid flera tillfällen under vår uppföljning har frågan om vårdnadsöverflyttning enligt 6 kap. 7 § FB förväxlats med vårdnadsöverflyttning enligt 6 kap. 8 § FB¹¹. Detta vittnar om en varierande kännedom om lagstiftningens möjligheter, men det ska samtidigt understrykas att det förekommer att man ibland behöver använda sig av bägge lagrummen i ett och samma ärende.

Socialstyrelsens slutsatser om de tre talerätter som följts upp

De uppföljda talerätterna används i mycket ringa utsträckning. Detta bekräftar både socialnämnder och rådmän. Det är svårt att uttala sig om det egentliga behovet eftersom någon kartläggning inte gjorts och vi kan således heller inte uttala oss om huruvida socialnämnderna oftare borde väcka talan i

¹¹ Lagrummet 6 kap. 8 § FB reglerar särskilt vårdnadsöverflyttning till familjehemsföräldrar i fall då barnet rotat sig i familjehem där det är placerat.

de aktuella situationerna. Socialstyrelsen bedömer ändå att det finns ett stort behov av stöd och vägledning. Det har i intervjuer med familjerättshandläggare blivit tydligt att det finns brister i kunskaperna om alla tre undersökta talerätter.

Det finns en medvetenhet bland familjerättshandläggarna om de möjligheter som lagstiftningen erbjuder. De undersökta talerätterna är någorlunda kända bland familjerättshandläggarna. Dock är det inte helt tydligt för familjerättshandläggarna hur ansvaret för talerätterna ska fördelas inom kommunen. Kommunen har själv ett ansvar att organisera arbetet så att man kan fullgöra sitt ansvar. Vad gäller talerätterna om umgänge med förälder och umgänge med annan än förälder blev det i intervjuerna med familjerättshandläggarna tydligt att många har lagt ansvaret hos de familjerättsansvariga. Det är annorlunda med talerätten om vårdnadsöverflyttning enligt 6 kap. 7 § FB, i det fallet hänvisade många till sina kollegor inom socialtjänsten som arbetar med barnavårdsutredningar, eftersom sådana ärenden inte sällan rör svårt utsatta barn och barn som sedan tidigare har kontakt med socialtjänsten och ibland även är dygnsplacerade. Det är svårt att bedöma om det finns ett behov av ett mer aktivt agerande från socialnämndernas sida vad gäller vårdnadsöverflyttning enligt 6 kap. 7§. Dock vet vi att många barn dygnsplaceras på grund av förälders missbruk, försummelse eller andra brister i omsorgen och det är viktigt för de barnen att vårdnadsfrågan reds ut så att barnets intressen blir tillgodosedda.

Vårdnadsöverflyttning enligt 6 kap. 7 § FB ligger inte alltid inom ramen för familjerättens område och ofta känner familjerättshandläggarna inte till ärendet förrän det kommer på deras bord eftersom initiativet ofta kommer från barnavårdsutredarna. I Socialstyrelsens uppföljning har endast familjerättshandläggare vidtalats och därför görs våra bedömningar i den här frågan med viss reservation.

Socialnämndernas behov av stöd och vägledning i frågor som rör vårdnad, boende och umgänge

I uppföljningen har Socialstyrelsen identifierat några områden där socialnämnderna efterfrågar och behöver vägledning och stöd. Områdena är identifierade utifrån vad vi hört under intervjuer och läst i enkätsvar. I flera fall har det visat sig att Socialstyrelsen redan har publicerat handledningsmaterial inom det aktuella området. Därför redovisar vi i detta avsnitt de identifierade behoven och redovisar vilka material som Socialstyrelsen redan tidigare gjort tillgängliga och diskuterar hur dessa kan få bredare spridning samt vad som behöver uppdateras och följas upp.

Det finns även exempel på intressanta samarbeten för kompetensutveckling inom området som beskrivs nedan.

Områden där stöd och vägledningen efterfrågas

- Bedömning av risken för att ett barn kan fara illa
- Barnsamtal (dokumentation och metoder)
- Socialnämndernas talerätt om umgänge med förälder
- Socialnämndernas talerätt om umgänge med annan än förälder
- Socialnämndernas talerätt om vårdnadsöverflyttning enligt 6 kap. 7 § FB
- Ärenden som rör personer med skyddad identitet

Exempel på intressanta samarbeten

- Kommuners nätverkande
- Dialogsamarbete mellan tingsrätten och socialtjänsten

Bedömning av risken att ett barn far illa

Socialstyrelsen har funnit ett stort behov hos socialtjänsten att utveckla sina bedömningar av risken att ett barn far illa. Behovet är tudelat. För det första saknas det verktyg för riskbedömning och även praktiska råd om vilka faktorer som bör uppmärksammas i en riskbedömning. För det andra, även om vi kan anta att man i varje utredning faktiskt gör en bedömning av risken att ett barn far illa, så måste de som utreder bli bättre på att dokumentera den riskbedömning som görs, så att eventuella risker blir tydligt uttalade för domstolen som sedan fattar beslut i ärendet.

Här efterfrågas vägledning och stöd på generell nivå.

Dokumentation av barnsamtal i upplysningar och utredningar

Som framkommit tidigare i rapporten, talar socialtjänsten nästan alltid med barn i samband med såväl upplysningar som utredningar. Om barnet är för litet eller om man av andra skäl inte kan tala med det observerar man barnet i dess olika miljöer för att skapa sig en uppfattning om barnets situation. Dock kommer dessa barnsamtal och observationer inte alltid fram tillräckligt tydligt i de upplysningar och utredningar som presenteras för domstolen. Detta är något som vi uppmärksammat i våra aktstudier och som även förts fram av de rådmän som vi intervjuat.

Här anser Socialstyrelsen att det finns ett behov av utbildning om hur man dokumenterar barnsamtal.

Stöd för utveckling av metoder för barnsamtal

I våra samtal med familjerättshandläggare har vi kommit in på ämnet barnsamtal och om man anser sig ha rätt kompetens för att tala med barn. De flesta upplever att de har det, men att det är en ständig lärandeprocess och att utbildning i ämnet behövs kontinuerligt.

Det finns redan framtagna utbildningsmaterial och handledningar för barnsamtal och ett första led i att stärka kompetensen på området barnsamtal vore att göra en sammanställning av de utbildningsmaterial och kurser som redan finns att tillgå. Det skulle även vara av vikt att inleda en dialog med de högskolor som erbjuder socionomutbildning och eventuellt genomföra en

kartläggning av i vilken omfattning barnsamtal ingår i grundutbildningen för socionomer och huruvida ämnet skulle behöva bli obligatoriskt.

Socialnämndernas talerätt om umgänge med förälder

Socialnämnderna efterfrågar vägledning och råd om i vilka situationer talerätterna om umgänge med föräldrar bör användas. Därtill efterfrågas vilken typ av utredning som bör föregå nämndens agerande.

Socialnämndernas talerätt om umgänge med annan än förälder

Socialnämnderna efterfrågar vägledning och råd om i vilka situationer talerätt med annan än förälder bör användas. Framförallt vill man ha vägledning om hur bedömningen av barnets bästa och barnets behov av umgänge bör bedömas mot bakgrund av föräldrarnas inställning.

Socialnämndens talerätt om vårdnadsöverflyttning enligt 6 kap. 7 § FB

Det finns behov av vägledning och stöd i fråga om hur och i vilka fall talerätten om vårdnadsöverflyttning enligt 6 kap. 7 § ska tillämpas. En anledning till att talerätten tillämpas i låg utsträckning kan vara att det råder oklarheter om ansvarsfördelning, samt att man kan använda flera lagrum för åtgärder i de ärenden som kan vara aktuella för vårdnadsöverflyttning enligt 6 kap. 7 § FB (till exempel LVU).

Här efterfrågas vägledning och stöd både på generell nivå och på individuell ärendenivå i händelse av särskilt svåra fall.

Personer med skyddad identitet

Med anledning av Socialstyrelsens pågående uppdatering av handboken Vårdnad, boende och umgänge fanns ett behov av att kartlägga förekomsten av personer med skyddade personuppgifter i utredningar som rör vårdnad, boende och umgänge. Därför inkluderades en fråga om detta i enkäten (bilaga 7).

Nästan hälften av de 255 svarande kommunerna och stadsdelarna, 125 stycken, uppgav att man haft vårdnads-, boende- och umgängesärenden med skyddade personuppgifter under det senaste året.

Det är svårt att uppskatta exakt hur många ärenden man haft eftersom det sällan förs statistik över ärenden med skyddade personuppgifter i kommunerna, men det står ändå klart att det är relativt vanligt förekommande att en eller flera personer i en utredning om vårdnad, boende och umgänge har skyddade personuppgifter. Uppföljningen har funnit att det är stora skillnader mellan kommuner i hur man handlägger dessa ärenden. Det kan därför uppstå problem eftersom de berörda personerna nästan alltid är bosatta i olika kommuner och två olika socialtjänster behöver delta i utredningsarbetet. De intervjuade familjerättshandläggarna har efterfrågat riktlinjer och råd för hur man ska hantera ärenden där en eller flera berörda har skyddad identitet. En enhetlig hantering av dessa ärenden är viktig, inte minst ur risk- och säkerhetssynpunkt. Ärenden som innefattar personer med skyddade personuppgifter har oftast en hög grad av risk för att barnet kan fara illa.

Frågan ligger utanför Socialstyrelsens aktuella uppdrag, men behovet av stöd behöver ändå nämnas i sammanhanget. Här finns ett behov av information och vägledning.

Kommuners nätverkande

Kommunernas nätverkande i frågor som rör vårdnad, boende och umgänge är ett viktigt stöd för många mindre och mellanstora kommuner. Dock upplever familjerättshandläggare i mindre kommuner att familjerätten är ett eftersatt område och det kan vara svårt för en mindre kommun att samarbeta med andra mindre kommuner eftersom de är i samma situation.

”Vi verkar i en karg ekonomisk verksamhet som präglas av kort-siktiga mål, vilket leder till en försämrad kvalitet.” Familjerättshandläggare i mindre kommun

”Familjerätsfrågor är ofta åsidosatta i kommunen.” Familjerättshandläggare i mindre kommun

Det är därför viktigt att finna och uppmärksamma goda exempel på kommuners nätverkande där större och mellanstora och mindre kommuner nätverkar för att byta erfarenheter och utveckla kompetensområdet.

Dialogsamarbete mellan tingsrätten och socialtjänsten

På flera håll i landet träffas tingsrätter och socialtjänsten regelbundet för dialogmöten eller informationsträffar där man diskuterar socialtjänst- och familjerätsfrågor. Dessa möten är viktiga fora för erfarenhetsutbyte och det ges möjlighet att utveckla samarbetet och förbättra kvaliteten och rättssäkerheten bland annat i ärenden som rör vårdnad, boende och umgänge. Vad gäller dokumentationen av barnsamtal så finns det goda exempel på hur en öppen dialog mellan socialtjänst och domstol förbättrar samarbetet dem emellan. Dialogmöten ökar domstolens förståelse för vilka överväganden som görs av socialtjänstens utredare för att lyfta fram barnets bästa i utredningar. Samtidigt har domstolen möjlighet att förmedla hur dokumentationen behöver utformas för att domstolen ska kunna fatta beslut till barnets bästa.

Socialstyrelsens slutsatser om behov av stöd och vägledning för socialnämnderna i frågor som rör vårdnad, boende och umgänge

Med utgångspunkt i att socialtjänstens familjerättsliga arbete varierar i landets kommuner kan vi konstatera att socialtjänsten har olika behov av stöd och vägledning.

I det här avsnittet har vi enbart haft fokus på den vägledning och det stöd till socialnämnderna som Socialstyrelsen ansvarar för, men det är i sammanhanget viktigt att även se till kommunernas eget ansvar för behov av stöd. Detta har inte varit föremål för vår uppföljning, men det är en diskussion som vi gärna vill uppmuntra till i något annat forum.

Socialstyrelsen har tidigare publicerat många viktiga vägledningsmaterial som till exempel olika handböcker. En del viktiga kunskapssammanställningar har gjorts. Andra material är under utveckling. Dock saknas ett samlat grepp om frågan. De kommuner som vi intervjuat efterfrågar vägledning och handledning och i flera av fallen frågar de efter vägledning som Socialstyrelsen redan har publicerat och som finns tillgänglig men inte är känd och därför inte används.

För att tydligare åskådliggöra material som redan finns och vad som är under utveckling kopplar vi i nedanstående matris samman de behov som identifierats av uppföljningen och den vägledning som finns att tillgå och annan som är under utveckling:

Identifierade behovsområden	Befintlig vägledning och material under utveckling
Bedömning av risken för att ett barn kan fara illa	Viss handledning finns i Socialstyrelsens meddelandeblad Nya vårdnadsregler från juni 2006 [2] samt i tidigare av Socialstyrelsen publicerade allmänna råd och i handboken Vårdnad, boende och umgänge. Socialstyrelsen har haft ett uppdrag att utveckla ett riskbedömningsinstrument (se bilaga 2).
Barnsamtal	Det pågår på Socialstyrelsen ett arbete med att ta fram en vägledning för hur man dokumenterar barnsamtal, som kommer att publiceras i början av 2012. Tidigare har Socialstyrelsen utgivit en kunskapsöversikt om samtal med barn i socialtjänsten [18].
Socialnämndernas talerätt om umgänge med förälder	Socialstyrelsen behandlar frågan om umgänge med förälder i handboken Våld – om socialnämndens ansvar för våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld [16]. Ämnet är också aktuellt i handboken Vårdnad, boende och umgänge som är under uppdatering och kommer att publiceras under våren 2012. Viss handledning finns också i Socialstyrelsens meddelandeblad Nya vårdnadsregler från juni 2006 [2].
Socialnämndernas talerätt om umgänge med annan än förälder	Frågan behandlas i viss mån i handboken Vårdnad, boende och umgänge [4] samt i Meddelandebladet Nya vårdnadsregler [2], men det finns ett stort behov av ytterligare vägledning och information.
Socialnämndernas talerätt om vårdnadsöverflyttning enligt 6 kap. 7 § FB	Socialstyrelsen behandlar frågan om vårdnadsöverflyttningar ingående i handboken Om barnet behöver ny vårdnadshavare [17]. Dessutom tas ämnet upp i handboken Våld – om socialnämndens ansvar för våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld [16], samt i handboken Vårdnad, boende och umgänge,

	senast i 2003 års upplaga och även i den kommande uppdateringen våren 2012.
Ärenden som rör personer med skyddad identitet	Socialstyrelsen behandlar frågan om skyddade personuppgifter i handboken Våld – om socialnämndens ansvar för våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld [16]. År 2005 gav Socialstyrelsen ut ett särskilt meddelandeblad som behandlar ämnet [19] och frågan berörs i handboken Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten [20]. Ämnet är också aktuellt i handboken Vårdnad, boende och umgänge [4] som i skrivande stund uppdateras.

Överväganden och slutsatser

Socialtjänsten spelar en central roll i arbetet med att tillvarata barnets bästa i lösningen av separerade föräldrars tvister. Socialstyrelsen kan konstatera att det finns stora skillnader i kommunernas arbetssätt och förutsättningar att hjälpa föräldrar att försöka lösa tvister om vårdnad, boende och umgänge. Det bestående intrycket av våra intervjuer, aktstudier och enkätsvar är att det finns en god generell kompetens bland socialtjänstens utredare och att kvaliteten på utredningar i fråga om vårdnad, boende och umgänge överlag har blivit bättre under den undersökta tidsperioden 2005-2009.

Den kunskap som finns på detta område visar att samförståndslösningar ofta är att föredra i en tvist och lagstiftarens intention är att man i möjligaste mån ska undvika att driva ärenden om vårdnad, boende och umgänge så långt som till domstol. Dock, framhåller lagstiftaren, måste det som beslutas eller avtalas ske utifrån barnets bästa. I fall där den ena föräldern har gjort sig skyldig till våld eller annat övergrepp mot den andra föräldern, barnet eller något syskon till barnet eller då barnet på annat sätt misstänks fara illa måste de som utreder och fattar beslut vara särskilt uppmärksamma på att det som avtalas eller beslutas verkligen är till barnets bästa.

Samförstånds lösning till barnets bästa är inte alltid möjlig och i de fall där föräldrarna inte kommer överens är det därför viktigt att ha en lagstiftning som skyddar barnet och tillvaratar barnets bästa. Socialstyrelsen har granskat hur 2006 vårdnadsreform har slagit igenom i socialtjänstens arbete och här följer våra huvudsakliga övergripande slutsatser.

När bör man inte tala med barn?

Det finns ett stort engagemang och en bred förståelse bland handläggare av vårdnads-, boende- och umgängesärenden för att barn ska komma till tals i samband med upplysning om det är lämpligt och utredning om vårdnad, boende och umgänge om det inte är olämpligt. Uppföljningen visar att 2006 års lagändring fått ett stort genomslag och lagändringen bekräftade och befäste en utveckling som startat långt tidigare.

Ärenden som rör vårdnad, boende och umgänge har blivit mer komplicerade på senare tid. Uppgifter om våld och andra försvårande komplikationer förekommer oftare 2009 än 2005. Sådana omständigheter förstärker vikten av att man lyssnar på barn och gör deras åsikter och vilja giltiga.

Samtidigt är det viktigt att också diskutera när det är lämpligt att tala med barn redan i samband med snabbupplysningen, eller snarare *när socialtjänsten inte bör tala med barn*. Lagstiftaren ger i proposition 2005/06:99 exempel på anledningar till att man inte ska tala med ett barn:

”... om barnet är särskilt känsligt, om hans eller hennes inställning redan är känd genom annan utredning eller om ett beslut måste fattas så snabbt att det inte finns utrymme för att samtala med barnet under godtagbara former och med den försiktighet som krävs.”

Tidsfristen för en snabbupplysning är mycket snäv, tre till sex veckor. Utredaren har relativt kort om tid för att skapa en god relation till barnet och det kan finnas risk för att man utsätter barnet för onödig press. Därför är det viktigt att i varje enskilt fall avgöra om och i så fall hur det är lämpligt att höra barnet. När det inte är lämpligt ska skälen klart framgå av utredningen.

Barn upplever att de inte blir lyssnade på

I samtal med barnrättsorganisationer och Barnombudsmannen kom det fram att många barn hör av sig för att de upplever att de blivit talade med, men inte lyssnade på i kontakten med socialtjänsten. De har också uppmärksammat oss på ärenden där de anser att barns uttalanden diskvalificerats av socialtjänsten på grund av att man misstänker att barnet manipuleras av den ene föräldern. Detta är allvarliga signaler, inte minst när vi vet att barnen ifråga är väldigt utsatta, till exempel där det förekommer våldsutövande föräldrar. Det kan vara svårt för utsatta barn att göra sin röst hörd och få sin vilja beaktad. Det finns också aktuell svensk forskning som visar på samma fenomen [12, 13, 14].

Bättre riskbedömningar behövs

I och med 2006 års vårdnadsreform har socialnämndens skyldighet att göra en riskbedömning i utredningar om vårdnad, boende och umgänge förtydligats. Dock saknar socialtjänsten instrument och riktlinjer för riskbedömningar och efterfrågar tydligare vägledning på området. Vi kan konstatera att stödet och vägledningen för socialtjänsten i det här avseendet behöver utvecklas, både vad gäller hur man genomför riskbedömningar och hur man tydligt dokumenterar de riskbedömningar som görs. Ett preliminärt instrument för riskbedömning i socialtjänstens utredning om vårdnad, boende och umgänge har producerats av Socialstyrelsen (se bilaga 2) men genomgår i skrivande stund en juridisk granskning som förväntas vara klar i början av 2012. Först därefter kommer Socialstyrelsen att kunna ställning till hur man kan gå vidare och utveckla vägledningen inom området.

Barnets skyddsbehov starkast

Socialnämnden ska lämna förslag till beslut i utredningar om vårdnad, boende och umgänge om det inte är olämpligt och förslagen till beslut måste alltid utgå från vad som är bäst för barnet. Vi kan konstatera att lagen följs, socialnämnderna lämnar som regel förslag till beslut i sina utredningar när det inte är olämpligt. Socialtjänsten behöver dock bli tydligare med att uttrycka grunderna till sina ställningstaganden eftersom familjerättens utredare är de som har bäst möjlighet att bedöma helhetsperspektivet av vad som är bäst för barnet, då de i sitt utredningsarbete träffar alla berörda parter.

Det behövs mer kunskap om socialnämndens rätt att väcka talan om ändring av vårdnad enligt 6 kap. 7 § FB

Socialstyrelsen har funnit att socialnämndens talerätt om ändring av vårdnad enligt 6 kap. 7§ FB sällan används. Det är svårt att bedöma om det finns ett behov av ett mer aktivt agerande från socialnämndernas sida vad gäller vårdnadsöverflyttning enligt 6 kap. 7§. Dock vet vi att många barn far illa på grund av förälders missbruk, försummelse eller andra brister i omsorgen och att det är viktigt för de barnen att vårdnadsfrågan ses över. Det kan därför finnas skäl att använda talerätten.

Fortsatt arbete med att föra ut befintlig kunskap

Socialstyrelsen avser att uppmärksamma det behov av stöd och vägledning som identifierats under uppföljningen av 2006 års vårdnadsreform i samband med att den reviderade handboken Vårdnad, boende och umgänge presenteras. Socialstyrelsen avser också att fortsätta se över socialtjänstens behov av stöd inom det familjerättsliga området och hur befintlig kunskap bäst kan kommuniceras.

Referenser

1. Regeringens Proposition Nya Vårdnadsregler 2005/06:99
2. Nya vårdnadsregler. Meddelandeblad. Stockholm: Socialstyrelsen; juni 2006
3. Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A och B (SOU2005:43)
4. Vårdnad, boende och umgänge. Stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt. Handbok. Stockholm: Socialstyrelsen; 2003
5. Sjösten M. Vårdnad, boende och umgänge. Stockholm: Norstedts Juridik; 2009, 3:e upplagan
6. Hydén M., Hydén L-C. Samtal om den nya familjen och det nya föräldraskapet. Stockholm: Natur och kultur; 2002
7. Saldeen Å. Barn och föräldrarätt. Uppsala: Iustus; 2009, 6:e upplagan
8. Riskbedömningar i samband med utredningar om vårdnad, boende och umgänge. Institutet för utveckling av metoder i Socialt arbete (IMS). Stockholm: Socialstyrelsen; november 2007
9. Hur gör socialtjänstens familjerätt riskbedömningar i utredningar om vårdnad, boende och umgängen? En enkätundersökning. Stockholm: Socialstyrelsen; november 2007
10. Interventioner för att förebygga och hantera föräldrars konflikter och tvister kring vårdnad, boende och umgänge. Stockholm: Socialstyrelsen; juni 2011
11. BRIS-rapporten 2011
12. Eriksson M., Näsman E. När barn som upplevt våld möter socialtjänsten. Uppsala: Gothia Förlag; 2011
13. Eriksson M., Näsman E. Delaktighet i familjerättsprocesser för barn som upplevt pappas våld mot mamma. Paper presenterat på konferens om Utsatt barndom, sårbara familjer och samhällets insatser, Lund 2006

14. Dahlstrand L. Barns deltagande i familjerättsliga processer. Doktorsavhandling. Uppsala: Juridiska fakulteten Uppsala universitet; 2004
15. Individ och familjeomsorg – lägesrapport 2005. Stockholm: Socialstyrelsen; 2006
16. Våld. Handbok om socialnämndens ansvar för våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnar våld. Stockholm: Socialstyrelsen; juni 2011
17. Om barnet behöver ny vårdnadshavare. Handbok. Stockholm: Socialstyrelsen; 2006
18. Samtal med barn i socialtjänsten. Kunskapsöversikt. Stockholm: Socialstyrelsen; 2004
19. Skyddade personuppgifter. Meddelandeblad. Stockholm: Socialstyrelsen; maj 2005
20. Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten. Handbok. Stockholm: Socialstyrelsen; juni 2010

Studier och rapporter som studerats men inte refererats till i uppföljningsrapporten

Glimtar av barn från vårdnads-, boende- och umgängedomar 1999 respektive 2002. Rapport. Stockholm: Socialstyrelsen; november 2004

Rejmer A. Vårdnadstvister. Doktorsavhandling. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds Universitet; 2003

Kaldal A. Parallella processer – en rättsvetenskaplig studie av riskbedömningar i vårdnads- och LVU-mål. Doktorsavhandling. Stockholm: Juridicum, Stockholms universitet; 2010

Leviner P. Rättsliga Dilemman i socialtjänstens barnskyddsarbete. Doktorsavhandling. Stockholm: Juridiska Fakulteten, Stockholms universitet; 2011

Fortsatt föräldrar – om ansvar ekonomi och samarbete för barnens skull (SOU 2011:51)

Samarbetssamtal – socialt arbete med föräldrar. Stockholm: Socialstyrelsen 2000

Singer A. Föräldraskap i rättslig belysning. Uppsala: Iustus Förlag; 2000

Törnqvist T. Socialtjänstens familjerätt. Visby: Norstedts Juridik AB; 2009

Singer A. Samarbetsförmåga och gemensam vårdnad. Särtryck ur Juridisk tidskrift 2007-08 nr.1

Regeringens Proposition Umgängesstöd och socialtjänstens förutsättningar att tala med barn 2009/10:192

Analys, bedömning och beslut i utredningar enligt BBIC. Rapport. Stockholm: Socialstyrelsen; 2009

Höjer I., Röbbäck K. Barn i kläm – hur uppmärksammas barn i mål om verkställighet av umgänge. Stockholm; Stiftelsen Allmänna Barnhuset; 2007. Skriftserie; 2007:1

Röbbäck K. Barns vilja i verkställighet av umgängestvister. i Eriksson M; Cater Å.K.; Dahlkild Öhman G och Näsman E. (red.) Barns röster om våld – att tolka och förstå. Malmö: Gleerups; 2008

Allmänna råd från Socialstyrelsen 1985:2 Vårdnad och umgänge – Samarbetssamtal och vårdnadsutredningar. Stockholm: Socialstyrelsen; 1985 – Ersattes av handboken Vårdnad, boende och umgänge. Stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt. Handbok. Stockholm: Socialstyrelsen; 2003

Betänkande 1982/83:LU17 om vårdnad och umgänge m. m. (prop. 1981/82:168)

Bilaga 1: Processer och begrepp

Hållpunkter och möjliga insatser i ett typiskt fall där två föräldrar inte kan komma överens om det gemensamma barnets vårdnad, boende och umgänge kan sammanfattas enligt följande:

När ett föräldrapar tagit beslut om att separera erbjuder socialtjänsten *samarbetsamtal*. Genom samarbetsamtal får föräldrarna möjlighet att enas om frågor om vårdnad, boende och umgänge och kommunen är skyldig att erbjuda föräldrar sådana samtal under sakkunnig ledning (5 kap. 3 § SoL, samt 6 kap. 18 § FB). Om föräldrarna kommer överens under samarbetsamtalen kan de sluta ett *avtal* om vårdnad, boende och umgänge om barnen. Om avtalet godkänns av socialnämnden får det samma verkan som en dom. Är föräldrarna ense om villkoren för vårdnad, boende och umgänge ska socialnämnden stödja den överenskommelsen om den inte är uppenbart oförenlig med barnets bästa. (6 kap. 6 § FB; 6 kap. 17 a § FB, 6 kap. 17 b § FB).

Om en samförståndslösning inte kan nås, kan parterna väcka talan i domstol.

Inför den muntliga förberedande förhandlingen kan domstolen inhämta *upplysningar* (6 kap. 20 § FB) från socialnämnden (till vardags kallat *snabbupplysning*). En snabbupplysning innehåller i allmänhet enbart föräldrarnas berättelse, eventuellt barnets utsaga, socialregisterutdrag och i vissa fall även ett utdrag ur Rikspolisstyrelsens belastnings- och misstankeregister. Oftast har socialtjänsten några veckor på sig att lämna snabbupplysning.

Domstolen kan uppdra åt socialnämnden att organisera *samarbetsamtal* (6 kap. 18 § FB), till exempel i fall då tidigare försök till samarbetsamtal har misslyckats. Domstolen kan också uppdra åt en medlare att försöka nå en samförståndslösning mellan föräldrarna som är förenlig med barnets bästa (6 kap. 18 a § FB).

I detta skede kan domstolen också fatta ett *interimistiskt beslut* som gäller till dess att frågan slutgiltigt har avgjorts genom en dom eller ett beslut som har vunnit laga kraft eller till dess att föräldrarna har träffat ett avtal som godkänts av socialnämnden.

Om ovanstående försök till samförståndslösningar misslyckas kan rätten, uppdra åt socialnämnden att genomföra en *utredning om vårdnad, boende och umgänge*. När utredningen genomförts kallar domstolen till *huvudförhandling* och meddelar dom.

Barnen i fråga ska komma till tals både under den så kallade snabbupplysningen *när så är lämpligt* och under den mer djupgående utredningen omvårdnad boende och umgänge, *när så inte är olämpligt*. [1]

Bilaga 2: Socialstyrelsens aktuella uppdrag med anknytning till vårdnad, boende och umgänge

Bedömning av risken att ett barn kan fara illa

År 2007 presenterade Socialstyrelsen, på uppdrag av regeringen, en huvudrapport om riskbedömning i samband med socialtjänstens utredning om vårdnad, boende och umgänge [8]. Rapporten innehåller en systematisk sammanställning av kunskapsläget om hur standardiserade riskbedömningar ska göras i samband med utredningar om vårdnad, boende och umgänge, samt en redovisning av hur metoder inom området kan utvecklas. Samtidigt genomfördes även en enkätundersökning bland familjerättssoionomer om riskbedömningar [9].

Den systematiska kartläggningen av vad det finns för forskning om standardiserade bedömningar i samband med utredningar om vårdnad, boende och umgänge [8] visar att kunskapsunderlaget för att värdera specifika bedömningsinstrumenters tillförlitlighet är begränsat. Kartläggningen visar också att bedömningsinstrument (framför allt olika typer av psykologiska tester) ofta används i samband med vårdnads- och umgängets rättsmål, framför allt i USA. Med tanke på att socialnämnden ska göra riskbedömningar av såväl faktiska omständigheter som t.ex. attityder till våld och subjektiva upplevelser av familjesituationen, bedöms inte de bedömningsinstrument som identifierats i kartläggningen vara relevanta för socialtjänstens familjerätt. Deras prediktiva förmåga är dessutom oklar.

Enkäten [9] visar att standardiserade bedömningsinstrument inte används, men att det finns ett intresse för det. Svaren tyder på att den stora utmaningen handlar om att bedöma olika källors trovärdighet och att det råder en oklarhet vid riskbedömningar om vilka informationskällor som kan användas i beslutsunderlagen hur den samlade informationen ska vägas samman och kommuniceras.

Resultaten av kartläggningen och enkäten ledde till att Socialstyrelsen fick ett nytt regeringsuppdrag 2009 med uppgiften att ta fram ett instrument för riskbedömning vid utredning om vårdnad, boende och umgänge. En rapport presenterades för regeringen i mars 2011. I arbetets slutfas har frågetecken av såväl etisk som juridisk natur uppkommit och i skrivande stund pågår en juridisk utredning om möjligheten att använda denna typ av bedömningsstöd i utredningar om vårdnad, boende och umgänge. Den juridiska granskningen förväntas vara avslutad i början av 2012.

Samförstånds lösningar

År 2010 fick Socialstyrelsen i uppdrag att sammanställa kunskap om metoder för att ge stöd till konfliktlösning vid vårdnadstvister (till exempel samarbetssamtal). Det genomfördes en systematisk översikt av effekter av inter-

ventioner för att förebygga och hantera föräldrars konflikter och tvister kring vårdnad, boende och umgänge. Resultaten presenterades i en rapport 2011 [10]. I översikten har effekter av två typer av interventioner granskats; föräldrautbildning i grupp och familjemedling i rätten. Slutsatsen är att det finns ett begränsat vetenskapligt underlag kring interventionernas effekter. Underlaget bygger på ett fåtal utvärderingar bland amerikanska föräldrar.

Socialstyrelsen konstaterar att det finns ett stort behov av studier av god kvalitet för att säkrare kunna uttala sig om effekter för att förebygga och hantera föräldrars konflikter och tvister kring barnen. Socialstyrelsen anser att det ur ett svenskt perspektiv vore särskilt angeläget att utvärdera det arbete som redan idag genomförs av socialtjänsten. I första hand bör man utvärdera de samarbetsamtal som kommunerna erbjuder. Detta för att ta reda på om konflikter och tvister kan förebyggas och hanteras och för att försäkra sig om att det stöd som erbjuds och resultaten av det är utifrån barnets bästa. Man behöver tydligare definiera vad samtalen ska innehålla och hur de ska genomföras, samt ta reda på vilka effekterna är för föräldrar och barn.

Handboken – Vårdnad, boende och umgänge

Socialstyrelsen ger regelbundet ut handböcker inom olika områden i syfte att stödja rättstillämpning och handläggning av ärenden hos huvudmän och vårdgivare. Handboken ”Vårdnad, boende och umgänge” [4] tar upp lagstiftning, förarbeten, rättsfall, JO-uttalanden, samt kunskap som i huvudsak baseras på erfarenhet från det familjerättsliga området inom socialtjänsten. Den inkluderar även Socialstyrelsens allmänna råd om handläggning av vissa frågor.

Den nuvarande handboken gavs ut 2003. En ny, uppdaterad utgåva är under arbete och publiceras under första kvartalet av 2012.

Bilaga 3: Metoder för uppföljningen

Nationell enkät

Under våren 2011 skickades en enkät (bilaga 7) ut till socialtjänsten i landets alla kommuner och stadsdelar. I en av storstäderna besvarade varje stadsdel enkäten. I de andra två storstäderna är ansvaret för familjerättsfrågor centraliserat och därför besvarades enkäten centralt. Därmed utgjordes enkätens mottagargrupp av 305 respondenter. 255 av dessa svarade, vilket ger en svarsfrekvens på närmare 84 procent.

Enkäten besvarades av socialtjänstmedarbetare som ansvarar för familjerättsfrågor som handläggare eller på chefsnivå. Enkäten skickades ut med e-post och följdes upp med två påminnelsebrev.

Enkätens främsta syfte var att göra en kartläggning av i vilken omfattning kommunernas socialnämnder använder de talerätter som Socialstyrelsen fått i uppdrag att följa upp (se avsnittet ”Syfte och huvudmål” ovan). Dessutom har enkäten gett socialnämndernas självskattade bild av i vilken omfattning barn kommer till tals i samband med upplysningar och utredningar om vårdnad, boende och umgänge. Enkäten innehöll även frågor om bedömning av risken för att ett barn kan fara illa

Aktstudier – genomgång av utredningar

För att kunna jämföra hur kommunernas socialnämnder genomfört och dokumenterat utredningar om vårdnad, boende och umgänge (VBU-utredningar) före och efter lagändringarna har vi bett de 24 utvalda kommunernas socialtjänster att skicka in VBU-utredningar från åren 2005 och 2009, fem från respektive år och kommun. Instruktionen till socialtjänsten i de 24 kommunerna var att göra ett slumpurval jämnt kronologiskt fördelat över året. Sammanlagt har 199 akter inkommit¹². Cirka 160 av dessa akter har använts i studien. De resterande var ofullständiga då de delats med en annan kommun.

Akterna har lästs av projektgruppen och granskats efter en checklista (bilaga 6). Checklistan har använts för att följa upp hur barn kommer till tals, under vilka förutsättningar, hur utredarna har dokumenterat, speglat och reflekterat kring barns utsagor samt observationer av barnen. Checklistan har även varit avsedd att följa upp riskbedömningar, vilka faktorer som uppmärksammats samt i vilken utsträckning riskbedömningen har dokumenterats. Checklistornas information har sedan sammanställts och analyserats. De lästa akterna och de generella intrycken av läsningen har även diskuterats av projektgruppen vilket har varit en viktig del av analysarbetet.

Det ska noteras att det slumpmässiga urvalet av utredningar har gett en nästan absolut jämn fördelning vad gäller barnens kön och åldrar bägge åren.

¹² Alla tillfrågade kommuner hade inte genomfört så många som fem VBU-utredningar under de efterfrågade åren.

Intervjuer med familjerättshandläggare

Individuella intervjuer och gruppintervjuer har hållits med familjerättshandläggare i 15 av de 24 utvalda kommunerna. Intervjuerna har följt den intervjuguide som presenteras nedan (bilaga 5). Flera av intervjuerna har hållits på plats ute i kommunerna, några har skett per telefon och några har skett i form av fokusgruppintervjuer i Socialstyrelsens lokaler i Stockholm.

Fokusgrupp om barns upplevelser av socialtjänsten

En viktig del av uppföljningen har varit att få en bild av hur socialtjänstens arbete med de aktuella frågorna uppfattas av de barn som berörs. Det har inte ansetts möjligt att inom ramarna för det givna uppdraget genomföra egna intervjuer med berörda barn, utan projektgruppen har istället intervjuat representanter för Barnombudsmannen, två barnrättsorganisationer - Barnens rätt i samhället (BRIS), och Rädda Barnen, samt professor Elisabet Näsman från Uppsala universitet.

Såväl Barnombudsmannen, som BRIS och Rädda Barnen blir ofta kontaktade av barn, deras föräldrar, eller professionella (skola, sjukvård, socialtjänst) när ett barn behöver stöd och vägledning i svåra livssituationer. Föräldrars separation är ett av de vanligaste ämnena som barn ringer, skriver och chattar om.

Barnombudsmannen uppger att barnets rätt och möjlighet att komma till tals var den vanligast förekommande kategorin bland de brev (från både vuxna och barn) som myndigheten fick avseende vårdnad, boende och umgänge under perioden 2006-2010. Det är oftast vuxna/föräldrar som kontaktar Barnombudsmannen i de här frågorna, inte så ofta barn och ungdomar själva.

BRIS, hade under 2010 hade närmare 23 728 stödande barnkontakter¹³ årligen via mejl, telefon och chatt. Det är svårt att urskilja vilka kontakter som exakt handlar om barn i vårdnadskonflikter, men om man lägger ihop kategorierna ”familjekonflikt”, ”boende” och ”skilda föräldrar”, så utgjorde dessa 8 208 samtal/kontakter under 2010, alltså ca 35 procent av det totala antalet stödande kontakter, som kan härledas till det aktuella området [11].

Rädda Barnens Centrum för barn och ungdomar i kris tar emot barn i behandling på fyra orter i landet. Vårdnads-, boende- och umgängestvister med uppgifter om våld eller övergrepp är vanligt förekommande både i behandlingssamtalen med barn och i telefonsamtal från föräldrar.

I ett forskningsprojekt vid Uppsala Universitet som utmynnade i boken ”När barn som upplevt våld kommer i kontakt med socialtjänsten” [12] har Maria Eriksson och Elisabet Näsman under perioden 2005-2007 intervjuat barn om deras upplevelser av kontakten med socialtjänsten i vårdnads-, boende- och umgängestvister där det funnits information om våld.

¹³ En stödande kontakt är en kontakt där mottagaren bedömer att barnet haft för avsikt att nå fram till ett allvarligt menat möte med en vuxen på BRIS för att få stöd, råd eller information.

Fokusgrupp med tingsrätternas rådmän

För att stämma av hur tingsrätterna, uppdragsgivarna och de främsta mottagarna av socialtjänstens upplysningar och utredningar, upplever det beslutsunderlag som socialtjänsten producerar, inbjöds fyra rådmän till Socialstyrelsen för en gruppintervju. De fyra representerar fyra geografiskt spridda tingsrätter med olika stora upptagningsområden där mål från såväl större som mindre kommuner avgörs. De är specialiserade på familjerättsfrågor, har en lång erfarenhet inom området och har därmed möjlighet att bedöma utvecklingen inom området över tid. Frågorna som fokusgruppen diskuterade finns bilagda till denna rapport (bilaga 8).

Det finns närmare 1 000 rådmän och lagmän verksamma i Sveriges 48 allmänna domstolar och flertalet av dessa kommer i sitt arbete någon gång i kontakt med familjerättsärenden. Några domstolar har särskilda familjerättsavdelningar och som rådmän har man möjlighet att fördjupa och specialisera sig på familjerätt.

Bilaga 4: Kommunurval för uppföljning av 2006 års vårdnadsreform

Kommun	Befolkning	Stratum	Antal barn i utredningar 2005*	Antal barn i utredningar 2009*
Askersund	11 307	2	2	6
Bergsjön (Gbg)	25 367	4	15	27
Borgholm	10 806	2	8	3
Centrum (Gbg)	25 367	4	15	27
Centrum (M-ö)	44 000	4	52	32
Farsta (Sthlm)	59 244	4	40	64
Gävle	94 352	5	103	70
Hyllie (M-ö)	32 000	4	52	32
Kalmar	62 388	6	66	40
Kiruna	22 969	3	14	20
Kungsholmen (Sthlm)	59 244	4	40	64
Linköping	144 690	7	50	55
Ljusdal	19 077	2	4	4
Lund	109 147	3	77	68
Perstorp	6 983	2	2	3
Skellefteå	71 770	3	25	43
Storfors	4 363	2	2	2
Säffle	15 602	2	7	10
Söderhamn	25 759	3	25	34
Tranemo	11 622	1	7	0
Värmdö	37 756	8	33	28
Västervik	36 290	3	20	19
Älvkarleby	9 068	1	0	7
Ängelholm	39 083	3	44	41

* Enligt Socialstyrelsens officiella statistik, vissa uppgifter korrigerade efter samråd med kommunerna.

Förklaring till urvalet	
Det har inte gått att göra ett enkelt urval av kommuner eftersom man då skulle riskera att få en överrepresentation av små kommuner. Man har därför behövt ställa befolkningsmängd i proportion till antal utredningar, typ av kommun och så vidare, se aktuella urvalsstrata nedan. Det slutliga urvalet landade på 24 kommuner och stadsdelar. Gävle, Kalmar, Linköping och Värmdö kommuner inkluderades eftersom de varit rådgivande i projektet under ett initialt skede.	
Stratum	
1	Ett av åren har färre än 2 utredningar
2	Båda åren har färre än 16 utredningar men minst 2
3	Något av åren har 16 eller fler utredningar
4	Storstädernas stadsdelar
5 till 8	Gävle, Kalmar, Linköping, Värmdö

Bilaga 5:

Intervjuguide – vårdnadsutredare

Hur barn kommer till tals.

1. Vad är din erfarenhet av att intervjua barn i samband med snabbupplysningar?
 - Hur bedömer du om det är lämpligt att intervjua ett barn?
 - Under vilka förhållanden kommer barnen till tals?
 - I vilken miljö?
 - Tillsammans med vem?
 - Vilka avväganden görs med hänsyn till barnets ålder?
 - Hur väger du in åsikter från de barn som inte kan tala?
2. Vad är din erfarenhet av att intervjua barn i samband med vårdnadsutredningar?
 - Hur bedömer du att det inte är olämpligt?
 - Under vilka förhållanden kommer barnen till tals?
 - I vilken miljö?
 - Tillsammans med vem?
 - Vilka avväganden görs med hänsyn till barnets ålder?
 - Hur väger du in åsikter från de barn som inte kan tala?
3. Vilken kompetens har du att tala med barn? Upplever du att du har tillräcklig kompetens att tala med barn?
4. På vilket sätt tar barnens utsagor plats i din utredning? På vilket sätt dokumenteras de?
5. Har du upplevt någon förändring i attityder till hur barn kommer till tals i utredningar om vårdnad, boende och umgänge sedan 2006 års lagändringar infördes?

Risken för att ett barn far illa.

6. Hur gör du riskbedömningar i utredningar om vårdnad, boende och umgänge? Använder du något särskilt riskbedömningsinstrument?
7. Vilka riskfaktorer uppmärksammar du i en vårdnadsutredning?
8. Barn med skyddad identitet, hur arbetar man i din kommun kring vårdnadsärenden som rör individer med skyddad identitet?
9. Har du eller någon av dina kollegor själv blivit utsatt för våld eller hot om våld i samband med utredning av en vårdnadstvist?

Socialtjänstens rekommendationer i utredningar om vårdnad, boende och umgänge, hur kommer barnets bästa till uttryck?

10. Vad innebär barnets bästa för dig? Hur uttolkar du det begreppet? Hur diskuteras det i er arbetsgrupp?
11. Hur påverkar barnets egna utsagor och/eller dina egna observationer de rekommendationer som du ger i vårdnadsutredningar?
12. Vilka överväganden tar du med i konsekvensbeskrivning och bedömningar i vårdnadsutredningar?
13. Samarbetsproblem mellan föräldrarna, hur resonerar du kring den risken?
14. Brukar du uppmärksamma föräldrars behov av stöd för att tillgodose barnets behov i utredningar om vårdnad, boende och umgänge?
15. Förekommer det att du *inte* lämnar rekommendationer i en vårdnadsutredning?
 - Vilka orsaker kan det finnas till detta?

Socialnämndens rätt att väcka talan

16. Förekommer det att socialnämnden i din kommun väcker talan i fråga om
 - Umgänge med förälder?
 - Umgänge med annan än förälder (mor- och farföräldrar och andra personer som står barnet särskilt nära)?
 - Vårdnadsöverflyttningar enligt 6 kap. 7 § FB?

Om ja; i vilka situationer, kan du ge några exempel?

Om nej; diskuteras möjligheten att väcka talan? Vilka andra metoder tillämpas när ovan nämnda frågor är aktuella?

Stöd och vägledning

17. Upplever du att du skulle behöva vägledning för ditt arbete med frågor som rör vårdnad, boende och umgänge?

Om ja: I vilken form?

Bilaga 6: Checklista för aktstudier av socialtjänstens utredningar om vårdnad, boende och umgänge

Checklista/granskningsmanual för vårdnadsutredningar

1	Kommun + utredningens kod			
2	Barnets/barnens åldrar			
3	Barnets/barnens kön			
		Vårdnad	Boende	Umgänge
4	Typ av tvist			
	Kommentar			
		Ja	Nej	Delvis
5	Frågeställning nr 1 Barnets intresse och möjligheter att komma till tals			
5a	Har man talat med barnet?			
5b	Om ja, var någon anhörig till barnet närvarande?			
5c	Hur många gånger har man träffat barnet med mamman?			
5d	Hur många gånger har man träffat barnet med pappan?			
5e	Hur många gånger har man träffat barnet med båda föräldrar?			
5f	Hur många gånger har man träffat barnet med annan anhörig?			
5g	Hur många gånger har man träffat barnet tillsammans med ett eller flera syskon?			
6	I vilken miljö träffade man barnet?			
6a	Hos mamman			
6b	Hos pappan			
6c	Hos annan (specificera vem)			
6d	På socialkontoret?			
6e	I skolan/på dagis/på fritids?			
6f	Har skola/dagis/fritids intervjuats?			
7a	Om barnet är för litet att tala själv, har man på annat sätt iakttagit barnets relation till föräldrarna?			
8a	Speglas barnets utsagor i utredningen?			
	Om nej – Varför inte?			
9a	Görs det någon tolkning av barnets utsaga?			
10	Frågeställning nr 2 Hur bedöms riskerna för att ett barn far illa?			

10a	Har man gjort en riskbedömning?			
10b	Har man använt ett särskilt riskbedömningsinstrument?			
10c	Om ja, vilket?			
11	Nämns riskerna för att			
11a	barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp?			
11b	barnet olovligen förs bort eller hålls kvar?			
11c	barnet i övrigt far illa (t ex misshandlas psykologiskt, eller vanvårdas)			
12a	Omnämns behovet av stödinsatser till föräldrarna?			
13	Skyddad identitet			
13a	Har någon i familjen skyddad identitet?			
13b	Om ja, hur har man handskats med det? T ex geografiska aspekter			
14	Frågeställning nr 3 Hur kommer barnets bästa till uttryck i de förslag till beslut (rekommendationer) som socialtjänstens utredare lämnar?			
15	Vilka överväganden tas med i konsekvensbeskrivningen och bedömningen av vad som är bäst för barnet?			
15a	Anknytning till föräldrarna			
15b	Risk för övergrepp			
15c	Risk för att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar			
15d	Risk för att barnet i övrigt far illa (t ex misshandlas psykiskt eller vanvårdas)			
15e	Risk för att barnets behov och rättigheter enligt kap 6. § 1 och 2 FB inte tillgodoses.*			
16a	Påverkar barnets egna utsagor socialtjänstens rekommendation?			
17a	Har socialtjänsten lämnat en rekommendation?			
17b	Om nej, varför inte			
18a	Är föräldrarnas oförmåga att samarbeta av den grad att det inte går att ha gemensam vårdnad?			
19	Har föräldrarna genomgått samarbetsamtal eller familjerådgivning?			

***6 kap. FB:**

1 § Barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. Barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling. *Lag (1983:47).*

2 § Barn står under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, om inte rätten har anförtrott vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. Vårdnaden om ett barn består till dess att barnet fyller arton år eller dessförinnan ingår äktenskap.

Den som har vårdnaden om ett barn har ett ansvar för barnets personliga förhållanden och skall se till att barnets behov enligt 1 § blir tillgodosedda. Barnets vårdnadshavare svarar även för att barnet får den tillsyn som behövs med hänsyn till dess ålder, utveckling och övriga omständigheter samt skall bevaka att barnet får tillfredsställande försörjning och utbildning. I syfte att hindra att barnet orsakar skada för någon annan skall vårdnadshavaren vidare svara för att barnet står under uppsikt eller att andra lämpliga åtgärder vidtas.

Bilaga 7: Riksomfattande enkät – frågor och sammanställning av svar

Enkätfrågor – Uppföljning av 2006 års vårdnadsreform

- 1) **Brukas ni låta barnet självt komma till tals i samband med så kallade snabbupplysningar i vårdnads-, boende- och umgängesfrågor, då det är lämpligt?**

Barnet kan exempelvis komma till tals vid enskilda samtal eller genom observationer.

Svarsalternativ	Antal svarande kommuner	Procent svarande
Ja, alltid	89	34,9
Ja, för det mesta eller så gott som alltid	91	35,7
Ja, ofta	45	17,6
Ja, men endast i vissa fall eller så gott som aldrig	30	11,8
Nej, aldrig eller så gott som aldrig	0	0

Eventuell kommentar till fråga 1:

- 2) **Brukas ni låta barnet självt komma till tals i samband med utredningar om vårdnad, boende och umgänge, då det inte är olämpligt?**

Barnet kan exempelvis komma till tals vid enskilda samtal eller genom observationer.

Svarsalternativ	Antal svarande kommuner	Procent svarande
Ja, alltid	220	86,2
Ja, för det mesta eller så gott som alltid	31	12,2
Ja, ofta	3	1,2
Ja, men endast i vissa fall eller så gott som aldrig	0	0
Nej, aldrig eller så gott som aldrig	0	0

Eventuell kommentar till fråga 2:

- 3) **Då ni gör utredningar om vårdnad, boende och umgänge: Dokumenterar ni den riskbedömning som ska göras enligt 6 kap. § 2 a FB?**

Här avses bedömningen av risken för att till exempel barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa.

Svarsalternativ	Antal svarande kommuner	Procent svarande
Ja, alltid	101	39,6
Ja, för det mesta eller så gott som alltid	63	24,7
Ja, ofta	33	12,9
Ja, men endast i vissa fall eller så gott som aldrig	45	17,6
Nej, aldrig eller så gott som aldrig	8	3,1

Eventuell kommentar till fråga 3:

- 4) Har ni för närvarande tillgång ett bedömningsinstrument som ni kan använda då ni ska bedöma risken för att ett barn kan komma att fara illa hos någon av sina vårdnadshavare?

Svarsalternativ	Antal svarande kommuner	Procent svarande
Ja	30	11,7
Nej	223	87,5

Eventuell kommentar till fråga 4:

- 5) Har er socialnämnd, någon gång under de senaste 24 månaderna, använt sin rätt att väcka talan vad gäller barns umgänge med förälder?

Svarsalternativ	Antal svarande kommuner	Procent svarande
Ja	4	1,6
Nej	236	92,5
Vet ej	14	5,5

Om nej:

Har ni haft ärenden då ni ombetts väcka talan men inte gjort det?

Svarsalternativ	Antal svarande kommuner	Procent svarande
Ja	9	3,5
Nej	228	89,4
Vet ej	14	5,5

Eventuell kommentar till fråga 5:

- 6) Har er socialnämnd, någon gång under de senaste 24 månaderna, använt sin rätt att väcka talan vad gäller barns umgänge med mor- och farföräldrar eller andra personer som står barnet nära?

Svarsalternativ	Antal svarande kommuner	Procent svarande
Ja	18	7,1
Nej	230	90,2
Vet ej	7	2,7

Om nej:

Har ni haft ärenden då ni ombetts väcka talan men inte gjort det?

Svarsalternativ	Antal svarande kommuner	Procent svarande
Ja	39	15,3
Nej	197	77,3
Vet ej	12	4,7

Eventuell kommentar till fråga 6:

- 7) Har er socialnämnd, någon gång under de senaste 24 månaderna, använt sin rätt att väcka talan om vårdnad, enligt 6 kap. 7 § FB?

Det kan exempelvis röra sig om ensam vårdnad för en förälder i fall då den andre föräldern gjort sig skyldig till missbruk eller försummelse till exempel våld mot barnet eller någon till barnet närstående.

Svarsalternativ	Antal svarande kommuner	Procent svarande
Ja	24	9,4
Nej	217	85,1
Vet ej	12	4,7

Om nej:

Har ni haft ärenden då ni ombetts väcka talan men inte gjort det?

Svarsalternativ	Antal svarande kommuner	Procent svarande
Ja	2	0,8
Nej	224	87,8
Vet ej	15	5,9

Eventuell kommentar till fråga 7:

Förhållanden 2010

- 8) Gjorde ni, under 2010, någon eller några utredningar om vårdnad, boende och umgänge där minst en av föräldrarna eller ett barn hade skyddade personuppgifter?

*Frågan avser ärenden med sekretessmarkering, kvarskrivning och ärenden med finge-
rade personuppgifter.*

Svarsalternativ	Antal svarande kommuner	Procent svarande
Ja	125	49,0
Nej	120	47,1
Vet ej	10	3,92

Om Ja:

Hur många sådana utredningar gjorde ni år 2010?

Antal:

Eventuell kommentar till fråga 8:

Bilaga 8: Frågor för fokusgrupp med tingsrättens rådmän

Socialtjänstens utredningar och snabbupplysningar i ärenden som rör vårdnad, boende och umgänge

1. Hur upplever du socialtjänstens utredningar och snabbupplysningar i ärenden gällande vårdnad, boende och umgänge (VBU-utredningar) över lag?
2. Vad har du för stöd av VBU-utredningarna och snabbupplysningarna?
3. Vad, vilka element, saknar du i VBU-utredningar och snabbupplysningar?
4. Vilka är dina erfarenheter av hur barn kommer till tals i snabbupplysningarna?
5. Vilka är dina erfarenheter av hur barn kommer till tals i VBU-utredningar?
6. Är det alltid tydligt i utredningar vad barn har sagt och uttryckt för önskemål?
7. Är det alltid tydligt i socialnämndernas förslag till beslut vad som är ”barnets bästa” och vad som lett fram till förslagen?
8. Har du upplevt någon förändring av hur utredningar skrivs nu, jämfört med hur det såg ut före 2006 års ändringar av föräldrabalken?
9. Parental Alienation Syndrom (PAS) – är det ett känt begrepp för dig? Hur har ni kommit i kontakt med det?
10. Har du någon erfarenhet av sådana ärenden från ditt arbete som rådmän?

Bilaga 9: Familjerättsstatistik i urval

Tabeller

1. Utredning om vårdnad, boende och umgänge
2. Snabbupplysningar
3. Samarbetssamtal
4. Tvistemål i tingsrätter avseende familjerätt – talan om vårdnad av barn med mera
5. Antal barn vars föräldrar separerat
6. Antal ingångna avtal om vårdnad, boende och umgänge som tecknats under perioden 2004-2010

Tabell 1: Barn berörda av socialtjänstens utredning om vårdnad, boende och/eller umgänge

År	Antal	Per 10 000 av samtliga barn 0-17 år
2004	6 814	35
2005	6 723	35
2006	7 304	38
2007	7 182	37
2008	7 072	37
2009	7 391	38
2010	7 240	38

Källa: Sveriges officiella statistik, Statistik – Socialtjänst Familjerätt 2004-2010

Tabell 2: Barn berörda av socialtjänstens snabbupplysningar till tingsrätten

År	Antal	Per 10 000 av samtliga barn 0-17 år
2004	5 807	30
2005	5 876	30
2006	6 851	35
2007	7 103	37
2008	7 671	40
2009	8 344	43
2010	9 038	47

Källa: Sveriges officiella statistik, Statistik – Socialtjänst Familjerätt 2004-2010

Kommentar till statistiken

Statistiken visar att antalet snabbupplysningar har ökat stort under den undersökta tidsperioden. Vi kan också se att det görs många fler snabbupplysningar och utredningar av socialtjänsten i ärenden som rör vårdnad, boende och umgänge, än vad det förekommer tvistemål i tingsrätterna av samma anledning. En av anledningarna till detta är att ett mål kan röra flera barn och snabbupplysning registreras och rapporteras till statistiken för varje barn, inte varje mål. Andra skäl är att snabbupplysning kan inhämtas i flera omgångar och från två kommuner (i fall då barnets föräldrar är folkbokförda i olika kommuner). Snabbupplysning kan också begäras in under olika skeden av tingsrättens granskning av ärendet, till exempel om det går lång tid mellan tidpunkten för att VBU-utredningen avslutats och tingsrättens datum för huvudförhandling.

Tabell 3: Barn vars tvistande föräldrar deltagit i samarbetsamtal i socialtjänstens regi

År	Antal	Per 10 000 av samtliga barn 0-17 år
2004	19 898	103
2005	19 734	102
2006	18 781	97
2007	18 216	94
2008	18 524	96
2009	18 740	98
2010	19 375	101

Källa: Sveriges officiella statistik, Statistik – Socialtjänst Familjerätt 2004-2010

Tabell 4: Avgjorda tvistemål i tingsrätter avseende familjerätt – talan om vårdnad av barn med mera (hela riket). Ett mål kan beröra fler än ett barn.

År	Antal mål	Avskrivna	Avskrivna i procent
2001	3 196	653	20
2002	3 092	650	21
2003	2 914	602	21
2004	3 140	678	22
2005	2 628	621	24
2006	2 909	628	22
2007	3 157	695	22
2008	3 660	766	21
2009	3 839	736	19
2010	4 126	798	19

Källa: Domstolsverket – Domstolsstatistik 2005, Domstolsstatistik 2010

Tabell 5: Antal barn vars föräldrar separerat

År	Antal	Per 10 000 av samtliga hemmaboende barn 0-17 år
2001	51 593	339
2002	50 540	333
2003	49 565	327
2004	49 371	326
2005	47 362	312
2006	46 025	303
2007	47 147	309
2008	48 552	318
2009	50 916	330

Källa: Barn och familjestatistik, SCB

Tabell 6: Antal ingångna avtal om vårdnad, boende och umgänge som tecknats under perioden 2001-2010

År	Antal avseende			Totalt antal avtal
	Vårdnad	Boende	Umgänge	
2001	1 728	1 238	1 419	4 385
2002	1 618	1 249	1 334	4 155
2003	1 727	1 256	1 378	4 361
2004	1 662	1 239	1 282	4 183
2005	1 768	1 166	1 190	4 124
2006	1 755	1 148	1 165	4 068
2007	2 012	1 041	1 217	4 270
2008	2 168	1 022	1 148	4 338
2009	2 158	1 009	1 080	4 247
2010	2 209	1 030	1 054	4 239

Källa: Sveriges officiella statistik, Statistik – Socialtjänst Familjerätt 2001-2010